

Raymond Williams, Marx och
kulturen, 1980 (1977)

II. Kulturteori

1. Bas och överbyggnad

Varje modernt närmande till en marxistisk kulturteori måste börja med att beakta påståendet om en determinerande bas och determinerad överbyggnad. Från en strikt teoretisk synpunkt är detta i själva verket inte en punkt vi skulle vilja börja vid. Det vore på många sätt att föredra om vi kunde börja från ett påstående som ursprungligen var lika centralt, nämligen att det sociala varat bestämmer medvetandet. Det är inte så att de båda påståendena nödvändigtvis förnekar varandra eller står i motsatsställning till varandra. Men påståendet om bas och överbyggnad med sina figurativa element och med sin antydning om ett fastställt och definitivt rumsligt förhållande, utgör åtminstone i vissa händer en mycket specialiserad och stundtals oacceptabel version av det andra påståendet. Ändå har i övergången från Marx till marxism och i utvecklingen av den marxistiska huvudfaran påståendet om den determinerande basen och den determinerade överbyggnaden vanligen hållits för att vara nyckeln till den marxistiska kulturanalysen.

Källan till detta påstående anses vara ett välkänt stycke i Marx' förord 1859 till *A Contribution to the Critique of Political Economy*:

I sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av socialt medvetande. Det materiella livets produktionsätt är bestämmande för den sociala, politiska och intellektuella livsprocessen i allmänhet. Det är inte människornas medvetande, som bestämmer deras vara, utan tvärtom deras samhälleliga vara, som bestämmer deras medvetande. På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena, eller — vad som bara är ett juridiskt uttryck för detta — med de egendomsförhållanden, inom vilka dessa produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till bojor för densamma. Då inträder en tid av samhällsomvälvning. Med förändringen av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den omfattande överbyggnaden en mer eller mindre snabb ombildning. Då man betraktar sådana ombildningar

föras in i de kulturella och litterära studierna och särskilt då i det marxistiska bidraget till dem som trots sitt yttre sken då troligen kommer att bli ännu mer kontroversiellt än hittills. Men då blir det en öppen fråga, om "ideologi" och "ideologisk" med sina betydelser av "abstraktion" och "illusion", eller deras betydelser av "idéer" och "teorier", eller till och med deras betydelser av ett "system" av trossatser eller av innebörder och värderingar, är tillräckligt exakta och praktiskt användbara termer för en så långtgående och radikal omdefiniering.

måste man ständigt skilja mellan den materiella förvandlingen av de ekonomiska produktionsbetingelserna, vilka med naturvetenskaplig exakthet kan bestämmas, och de juridiska, politiska, religiösa, estetiska eller filosofiska — kort sagt ideologiska — former inom vilka människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den.

Detta är knappast någon uppenbar utgångspunkt för någon kulturteori. Det är en del av en översikt över hur den historiska materialistiska metoden ser på juridiska relationer och statsformer. I den första användningen av termen "överbyggnad" preciseras den uttryckligen som "juridisk och politisk". "Bestämda former av socialt medvetande" sägs vidare "motsvara" den (*entsprechend*). Ombildningen av "hela den omfattande överbygganden" i den samhälls- omvälvning som utgår från de förändrade produktivkraftförhållandena och produktionsförhållandena är en process i vilken "människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den" i "ideologiska former", som nu inkluderar de "religiösa, estetiska eller filosofiska" formerna såväl som de juridiska och politiska. Mycket har härletts ur denna formulering, men dess verkliga innehåll är utan tvekan begränsad. Det vore följaktligen möjligt att ur denna enda passage definiera "kulturella" (religiösa, estetiska eller filosofiska) former genom vilka "människorna blir medvetna om denna konflikt" utan att nödvändigtvis anta att dessa specifika former är hela den "kulturella" aktiviteten.

Det finns åtminstone en tidigare användning av Marx av termen "överbyggnad". Det är i Louis Bonapartes 18:e Brumaire, 1851-2:

Ovanpå de olika egendomsformerna, ovanpå tillvarons sociala förutsättningar, är upprest en hel överbyggnad av olika och säregt formade förmönelser (*empfindungen*), illusioner, tankevanor och livsuppfattningar. Hela samhällsklassen producerar och formar dessa utifrån sin materiella grund och utifrån de motsvarande sociala förutsättningarna. Den enskilda individen till vilken de strömmar genom tradition och utbildning anser troligen att de utgör den sanna orsaken till och förutsättningen för hans uppträdande. (SW I, 272-3)

Detta är uppenbarligen en annorlunda användning av termen. "Överbyggnaden" är här samhällsklassens hela "ideologi"; dess "form av medvetande", dess konstitutiva sätt att se sig själv i världen. Det skulle vara möjligt att från denna och senare användning se tre betydelsefulla "överbyggnad" växa fram: a) juridiska och politiska former som uttrycker befintliga verkliga produktionsförhållanden; b) former av medvetande som uttrycker en speciell klass syn på världen; c) en process som spänner över en hel rad aktiviteter genom vilka människorna blir medvetna om en grundläggande ekonomisk konflikt vilken de då bekämpar. Dessa tre betydelsefulla vägleda vår uppmärksamhet till a)

institutioner, b) medvetandeformer, respektive c) politisk och kulturell praxis.

Det står klart att dessa tre områden är besläktade och i en analys därför ömsesidigt måste påverka varandra. Men för denna betydelsefulla fråga om den ömsesidiga påverkan är själva termen till mycket liten hjälp, just därför att den omväxlande används på vart och ett av dessa områden. Inte heller är detta alls förvånande eftersom användningen inte i första hand är begreppsmässig på något precist sätt utan metaforisk. Vad termen främst uttrycker är den viktiga betydelsen av en synbar och formell "överbyggnad", som möjligen kan analyseras för sig men som inte kan förstås, utan att man ser att den vilar på en "grund". Samma sak måste hävdas om den motsvarande metaforiska termen. I 1851-52 års användning finns denna inte med, och ursprunget till ett speciellt slags klassmedvetande specificeras som "egendomsformer" och "tillvarons sociala förutsättningar". I 1859 års användning uppträder termen i en nästan medveten metafor: "samhällets ekonomiska struktur — den verkliga basen (*die reale Basis*) över vilken reser sig (*erhebt*) en juridisk och politisk överbyggnad (*Überbau*)". Detta ersätts senare i resonemanget av "den ekonomiska grundvalen" (*ökonomische Grundlage*). Kontinuiteten i betydelsen är relativt klar men variationerna av termerna för en del av sammanhanget ("egendomsformer", "tillvarons sociala förutsättningar"; "samhällets ekonomiska struktur"; "den verkliga basen"; "den reella grundvalen"; *Basis*; *Grundlage*) motsvarar inte på någon uttaland variation av den andra termen som beskriver sammanhanget, trots att denna terms faktiska innebörd (*Überbau*; överbyggnad) som vi har sett är mycket varierande. Det är en del av det påföljande resonemangets komplexitet att den term som i den engelska uttolkningen återges som "base" (troligen först använt av Engels) i andra språk återges i många betecknande variationer (i franska vanligen som *infrastructure*, i italienska som *struttura* osv, med en del komplikationer som följd för resonemangets huvudinnehåll).

I övergången från Marx till marxism och därefter i utvecklingen av förklarande och didaktiska framställningar framhävdes de ord som användes i det ursprungliga resonemanget först som om det vore exakta begrepp och därefter som om de vore beskrivande termer för observerbara "områden" av samhällslivet. Orden hade i det ursprungliga resonemanget huvudsakligen betecknat ett sammanhang, men termernas popularitet tenderade att ange antingen a) relativt avgränsade kategorier eller b) relativt avgränsade verksamhetsområden. Dessa ordnades sedan antingen tidsmässigt (först materiell produktion, därefter medvetande, därefter politik och kultur) eller — om man tänjde metaforen — väsentligen rumsligt (synliga och urskiljbara "nivåer" eller "lager" — politik och kultur, sedan medvetandeformer osv ända ner till "basen"). De allvariga praktiska metodproblemen, vilka de ursprungliga orden pekade på, undveks då vanligen i praktiken av metoder som härrörde ur tilliten till relativt avgränsade kategorier eller områden uttryckta som "basen" och "överbyggnaden", en tillit

som hade sin grund i termernas popularitet.

Detta blir ironiskt då man betänker att kraften i Marx' ursprungliga kritik i huvudsak riktats mot *avskiljandet* av tanke- och verksamhetsområden (som i avskiljandet av medvetandet från den materiella produktionen) och mot det beslättrade berövandet av specifikt innehåll — verkliga mänskliga aktiviteter — genom införandet av abstrakta kategorier. De vanliga abstraktionerna "basen" och "överbyggnaden" är sålunda ett radikalt framhårdande i de tankesätt som han angrep. Att han i annan argumentering gav visst stöd för detta, inom ramen för de inneboende svårigheterna i varje sådan framställning, är visserligen sant. Men det är betecknande att då han kom till en konsekvent analys, eller till insikt om en sådan analys, blev han på samma gång specifik och flexibel i användningen av sina egna termer. Han hade redan i 1859 års framställning observerat en distinktion mellan att analysera "produktionens ekonomiska förutsättningar, vilka kan bestämmas med naturvetenskaplig exakthet" och analysen av "ideologiska former", där metoderna uppenbarligen var mindre exakta. Han noterade 1857:

Vad beträffar konsten är det väl känt att några av dess höjdpunkter inte på något sätt överensstämmer med den allmänna samhällsutvecklingen. Där för överensstämmer den inte heller med den materiella underbyggnaden, konstverkens skelett så att säga.

Den lösning på problemet som han sedan diskuterar, det rör sig om den grekiska konsten, är knappast övertygande, men uttrycket "inte på något sätt överensstämmer med" är ett karakteristiskt praktiskt erkännande av de verkliga förhållandenas komplexitet. I sin essä *Feuerbach and the End of Classical German Philosophy*, resonerade Engels fortfarande specifikt och visade hur den politiska kampens "ekonomiska bas" kunde trubbas av i medvetandet eller helt och hållet förloras ur sikte, och hur ett juridiskt system kunde framhåvas som oberoende av sitt ekonomiska innehåll under loppet av sin professionella utveckling. Sålunda:

Ännu högre ideologier, dvs sådana som avlägsnat sig än mer från den materiella, ekonomiska basen, antur formen av filosofi eller religion. På det sättet blir de ömsesidiga förbindelserna mellan föreställningar och deras materiella existensvillkor mer och mer komplicerade, mer och mer fördunklade, genom mellanliggande led. Men dessa ömsesidiga förbindelser finns.

Denna betoning av det sambandsmässiga, och då inte bara komplexiteten utan också erkännandet av de sätt på vilka en del samband förloras för medvetandet, ligger naturligtvis mycket långt bort från de abstrakta kategorierna "överbyggnad" och "bas" (fastän den stödjer undermeningen om skilda områden).

Dessa kategorier används naturligtvis inte på ett abstrakt sätt inom all seriös marxistisk analys men kan inte desto mindre utöva inflytande. Det är anmärkningsvärt att påvisandet av komplikationer i praxis i sin första fas underströk vad som egentligen är *kvantitativa* samband. Vid slutet av 1800-talet var det vanligt att man erkände vad som bäst kan beskrivas som störningar, eller särskilda svårigheter, i ett annars stadigt förhållande. Detta stämmer på den idé om fördrojning som utvecklats ur Marx' iakttagelse att några av konstens "höjdpunkter" inte på något sätt överensstämmer med den allmänna samhällsutvecklingen". Detta kunde uttryckas som en fråga om *tidsmässig* "försening" eller "ojämnhet" (fastän Marx' egen "lösning" på problemet var inte av det slaget). Samma grundläggande modell är uppenbar i Engels' föreställning om det relativa *avståndet* till de "högre ideologierna" ("som avlägsnat sig än mer"). Eller beakta Engels' brev till Bloch i september 1890:

Enligt den materialistiska historieuppfattningen är det *ytersr* det verkliga livets produktion och reproduktion som är det bestämmande elementet i historien. Mer än det har varken Marx eller jag någonsin hävdad. Om där för någon förvränger detta till att ekonomin är det *enda* bestämmande elementet så förvandlar han framställningen till en meningslös, abstrakt och absurd fras. Den ekonomiska situationen utgör basen, men överbyggnadens olika beståndsdelar — klasskampens politiska former och dess konsekvenser, nämligen: statskick som etableras av den segrande klassen efter ett framgångsrikt slag, etc., juridiska former, liksom också återspeglningarna av alla dessa verkliga strider i de inblandades hjärnor: politiska, juridiska och filosofiska teorier, religiösa idéer och deras vidareutveckling till dogmatiska system — allt detta utövar också ett inflytande på kampens förlopp och är i många fall avgörande för kampens *form*. Det finns en växelverkan mellan alla dessa beståndsdelar, mitt i den ändlösa raden av tillfälligheter (dvs av saker och händelser vars inre samband är så avlägset eller så svårt att bevisa att vi kan betrakta det som icke-existerande, som försumbart), inom vilken den ekonomiska rörelsen slutligen bekräftar sig själv som nödvändig. Annars vore teorins tillämpning på varje historisk period lättare än lösningen på en enkel första gradens ekvation.

Detta är ett betydelsefullt erkännande av verkliga och metodologiska komplikationer. Det är speciellt tillämpligt på idén om "determinering", som kommer att diskuteras separat, och på det betydelsefulla problemet med medvetandet som "reflex" eller "återspeglning". Trots slagkraften i hans kontrast mellan verklig historia och en "meningslös, abstrakt och absurd fras", och jämsides med hans erkännande av ett nytt (och teoretiskt betydelsefullt) undantag — "den ändlösa raden av tillfälligheter" — reviderar inte ens Engels de avgränsade kategorierna — "basen" ("det ekonomiska elementet", "den ekonomiska

situationen", "den ekonomiska rörelsen") och "överbyggnadens olika beståndsdelar" (politiska, juridiska, teoretiska) — utan återupprepar kategorierna och anför vissa undantag, indirektheter och oregelbundenheter som fördunklar deras annars stadiga förhållande. Vad som på ett grundläggande sätt saknas i denna viktiga periods teoretiska formuleringar är ett adekvat erkännande av de oupplösliga sambanden mellan den materiella produktionen, politiska och kulturella institutioner och verksamheter, och medvetandet. Den klassiska sumeringen av "förhållandet mellan basen och överbyggnaden" är Plekhanovs särskiljande av "fem på varandra följande element: i) produktivkrafternas tillstånd; ii) de ekonomiska förutsättningarna; iii) den socio-politiska regimen; iv) den sociala människans psyke; v) olika ideologier som återspeglar detta psykiska egenskaper" (ur *Fundamental Problems of Marxism*, Moskva 1922, 76). Detta är bättre än att bara framhäva "en bas" och "en överbyggnad", som har varit så vanligt. Men det som är fel med den är beskrivningen av dessa "element" som "på varandra följande", då de i praktiken är oupplösligt förenade, inte i den meningen att de inte kan särskiljas i avsikt att analyseras, utan i den avgörande betydelsen att de inte är separata "områden" eller "element" utan levande människors alla specifika verksamheter och produkter. Det betyder att de analytiska kategorierna, som så ofta inom det idealistiska tänkandet, nästan omärkligt blivit självständiga beskrivningar, som sedan vanemässigt tar över hela den samhällsprocess till vilken de som analytiska kategorier försöker tala. Ortodoxa analytiker började tänka på "basen" och "överbyggnaden" som om de var särskiljbara konkreta väsen. På så sätt förlorade de ur sikte just de processer — inte abstrakta förhållanden utan konstitutiva processer — vilka skulle varit den historiska materialismens speciella uppgift att betona. Jag skall senare diskutera det huvudsakliga teoretiska gensevaret på denna förlust: försök att återställa sådana processer genom begreppet "förmedling".

Ett ihållande missnöje inom marxismen med framställningen av "bas och överbyggnad" har ofta uttryckts genom att man försökt förädla och omvärdera "överbyggnaden". Apologeterna har betonat dess komplexitet, innehållsrikedom och "självständighet" eller självständiga värde. Ändå ligger den största svårigheten i den ursprungliga utvidgningen av ett förhållandes metaforiska termer till abstrakta kategorier eller konkreta områden *mellan vilka* man söker samband och betonar antingen sammansattheten eller den relativa självständigheten. Det är faktiskt viktigare att iaktta denna utvidgnings karaktär vad gäller "basen" än vad gäller den alltid mer varierande och varierbara "överbyggnaden". Vanemässigt och genom en utvidgning har "basen" kommit att betraktas praktiskt taget som ett objekt (en speciell och reducerande version av den "materiella tillvaron"). Eller för att vara mer specifik: "Basen" ges mycket allmänna och synbarligen ensartade egenskaper. "Basen" är människans verkliga sociala vara. "Basen" är de verkliga produktionsförhållandena, vilka motsvarar ett stadium i utvecklingen av de materiella produktivkrafterna.

"Basen" är ett produktionsstadium vid ett speciellt utvecklingsstadium. Dessa är förstås i praktiken olika påståenden. Ändå skiljer sig var och en också mycket från Marx' centrala betoning av de produktiva *verksamheterna*. Han hade själv varnat för en reducering av "basen" till en kategori:

För att kunna studera sambandet mellan intellektuell och materiell produktion är det framför allt viktigt att uppfatta det senare i dess bestämda historiska form och inte som en allmän kategori. Det kapitalistiska produktionsstadiet motsvaras t ex av ett slags intellektuell produktion som helt skiljer sig från den intellektuella produktion som motsvarade det medeltida produktionsstadiet. Om inte själva den materiella produktionen förstås utifrån sin specifika historiska form är det omöjligt att begripa den motsvarande intellektuella produktionens karakteristiska drag eller den ömsesidiga påverkan som sker mellan de båda. (*Theorien über den Mehrwert*. cit. Bottomore and Rubel. 96-7.)

Vi kan tillägga att medan ett speciellt stadium av "verkligt socialt vara" eller av "produktionsförhållanden" eller av ett "produktionsstadium" kan upptäckas och preciseras genom analys, är det dock aldrig som verksamhetsfält vare sig enhetligt eller statistiskt. Det är en av de centrala satserna i Marx' historieuppfattning att t ex i en verklig utveckling finns det djupa motsättningar i produktionsförhållandena och i de därav följande sociala förhållandena. Det finns därför i fortsättningen en möjlighet att dessa krafter dynamiskt varieras. Överbyggnadens "variationer" skulle kunna härledas enbart ur detta faktum, om det inte vore så att "basens" "objektiva" innebörd reducerar alla sådana variationer till sekundära följder. Det är först när vi inser att "basen", som man brukar *härföra* variationerna till, i sig själv är en dynamisk process full av inre mot-sättningar — de verkliga människornas och klassernas specifika verksamheter och handlingsstadiet över en skala från förbindelse till antagonism — som vi kan börja befria oss själva från uppfattningen om ett "område" eller "kategori" med vissa fastställda egenskaper för slutsatser om "överbyggnadens" förändringliga processer. Termernas fysiska läsning utövar en konstant press på just denna insikt.

Sålunda är det inte, tvärtom en utveckling inom marxismen, "basen" och "överbyggnaden" som behövs studeras, utan specifika och odelbara verkliga processer, inom vilka det avgörande förhållandet från marxistisk utgångspunkt är det som uttrycks genom det sammansatta begreppet "determinering".

2. Determinering

Inget problem inom den marxistiska kulturteorin är svårare än det som rör "determinering". Enligt motståndarna är marxismen med nödvändighet en reducerande och deterministisk sorts teori: ingen kulturaktivitet tilläts vara verklig och betydelsefull i sig själv utan reduceras alltid till ett direkt eller indirekt uttryck för något föregående och kontrollerande ekonomiskt innehåll, eller för ett politiskt innehåll som bestäms av ett ekonomiskt läge eller en ekonomisk situation. Sett i ljuset av marxismens utveckling under mitten av 1900-talet blir denna beskrivning en karikatyr. Förvisso förfäktas denna åsikt med en självserkerhet som är lika solid som den är otidsenlig. Ändå kan man knappast neka till att den, med alla sina svårigheter, kom från en vanlig form av marxismen. Naturligtvis har det inom denna form och inom nyare marxistiskt tänkande funnits många modifieringar av den deterministiska idén, av det slag som finns i Engels' brev till Bloch, eller av ett uppenbarligen mer radikalt slag såsom den samtida idén om "överdeterminering" (vars innebörd är determinering genom mångahanda faktorer). En del av dessa revideringar har i själva verket övergett den ursprungliga marxistiska betoningen i försök att skapa en syntes med andra deterministiska former inom psykologin (en reviderad freudianism) eller i mentala eller formella strukturer (formalism, strukturalism). Dessa modifieringar och revideringar visar klart framställningens inneboende svårigheter. Men samtidigt välkomnas de av marxismens motståndare som vill undvika dess ständiga utmaning eller mer direkt avfärda den som en ovidkommande dogm. Det är då viktigt att man är säker på vari utmaningen bestod och består. En marxism utan några deterministiska begrepp är i praktiken värdelös. En marxism med många av de deterministiska begrepp den nu är behäftad med är grundligt handikappad.

Vi kan börja vid den uppenbara framställningskällan, det välkända stycket ur 1859 års förord. Om vi läser detta på Marx' tyska och speciellt om vi gör det tillsammans med den engelska översättningen blir vi oundvikligen medvetna om den språkliga sammansattheten hos (det engelska) ordet *determine*. Marx vanliga ord är *bestimmen*; det uppträder fyra gånger i det stycke som citerats tidigare i översättning. Det engelska *determine* uppträder tre gånger i översättningen. En av dessa gånger utgör det en formell upprepning som inte finns med i originalet, en annan gång är det en översättning av ett helt annat ord, *konstateraren*. Sakfrågan är inte här själva översättningens riktighet utan denna ordgrupps utomordentliga sammansatthet. Detta illustreras bäst om vi betraktar det engelska ordet *determine*.

Andemeningen av ordet *determine* är "att sätta gränser". I ordets utomordentligt varierade utveckling genom dess tillämpning på många specifika processer är det betydelsen att sätta en gräns för och därmed göra slut på en handling som är den mest problematiska. Att "determinera" en kalkyl, en

studiekurs eller ett hyreskontrakt är som idé ganska enkel. En myndighets "determinering" förefaller först vara något enkelt, men är källan till de flesta av de speciella svårigheterna, genom tillämpningen på någonting som ligger bortom och även utanför den specifika handlingen men i alla fall avgör eller fastslår den. Känslan av något utanförstående är avgörande för utvecklingen av begreppet "determinism", där någon makt (gud, naturen eller historien) kontrollerar eller avgör resultatet av en handling eller en process bortom eller oberoende av de inblandades vilja eller önskringar. Detta är en abstrakt determinism, som måste hållas isär från den ofta uppenbarligen liknande inneboende determinismen, inom vilken en process' väsentliga karaktär eller dess komponenters egenskaper anses determinera (kontrollera) resultatet; karaktären och egenskaperna är då "determinanter". Det som (på ett abstrakt sätt) varit "Guds bestämde avsikt och förutvetande" (Tyndale) blev särskilt inom naturvetenskaperna "bestämmande förutsättningar" eller "bestämde lagar" som baserade sig på en exakt kunskap om en process' inbyggda karaktäristika och komponenter. Denna abstrakta idé förutsätter maktlöshet (eller överstygig begränsning av makten) hos de inblandade. Den "vetenskapliga" idén förutsätter oföränderliga eller relativt fastställda karaktäristika; förändring blir då en fråga om förändrade (men upptäckbara och i den meningen förutsägbara) förutsättningar och kombinationer.

Det förefaller klart att den marxistiska versionen av determinism åtminstone under det första stadiet överensstämmer med denna "vetenskapliga" idé.

I den samhällsproduktion som människorna bedriver inträder de i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden... en bestämd utvecklingsgrad... (SW, i, 362)

Den materiella utvecklingens rådande stadium och de sociala relationer som motsvarar den är i den betydelsen "fastställda".

Mängden av produktivkrafter tillgängliga för människorna bestämmer samhällets villkor... (GI, 18)

Från denna betydelse av bestämda villkor är det lätt att förstå den utveckling av marxismen som betonade en "ekonomins järnlagar", de "absoluta objektiva villkoren", av vilka allt annat var en följd. I denna inflytelserika tolkning hade marxismen upptäckt "lagarna" för ett objektivt externt ekonomiskt system och allting som sedan följde var förr eller senare, direkt eller indirekt ett resultat av dessa lagar. Men detta är inte det enda sätt på vilket betydelsen kan utvecklas. Det är lika förnuftigt att, med "inträder i" och "tillgängliga för" i minnet, betona dominansen av objektiva villkor vid varje särskilt moment i processen. Det visar sig i praktiken vara ett helt annorlunda påstående. Detta är vad

Engels i försvar skrev i sitt brev till Bloch: "Vi skapar själva vår egen historia, men vi gör det, för det första, under mycket bestämda förutsättningar och villkor." Vad detta återinsätter, som motvikt till den alternativa utvecklingen, är idén om den direkta medverkan, "vi skapar själva vår egen historia". De "bestämda" eller "objektiva" förutsättningarna och villkoren blir då modifierade termer för denna medverkan, i praktiken "determinering" som "sättande av gränser".

Den radikala skillnaden mellan "determinering" i denna betydelse och "determinering" i betydelsen "lagar" för en hel process, som är underkastad en inneboende och förutsägbar utveckling, är inte svår att fatta men kan ofta slinka undan med de skiftande betydelseerna av "determinera". Nyckelfrågan är till vilken grad de "objektiva" villkoren ses som *externa*. Eftersom de objektiva villkoren definitionsmässigt inom marxismen är och endast kan vara resultatet av mänskliga handlingar i den materiella världen, kan den verkliga distinktionen endast finnas mellan den *historiska* objektiviteten — de villkor som människorna vid varje given tidpunkt finner sig själva födda till, sålunda de "tillgängliga" villkor som de "inträder i" — och *abstrakt* objektivitet, inom vilken den "determinerande" processen är "oberoende av deras vilja", inte i den historiska betydelsen att de har ärvt den utan i den absoluta meningen att de inte kan kontrollera den, de kan endast försöka förstå den och anpassa sina handlingar därefter.

Denna abstrakta objektivitet är basen för vad som inom marxismen blivit välkänt som "ekonomism". Som filosofisk och politisk doktrin är den värdelös, men den måste i sin tur förstås ur historisk synvinkel. Det starkaste historiska skälet för den abstrakta determinismens utveckling är den historiska erfarenheten av den storskaliga kapitalistiska ekonomin, inom vilken många fler människor än marxister slutit sig till att kontrollen över processen låg någon annanstans än hos dem, att den åtminstone i praktiken låg utanför deras vilja och önsknings och att den därför måste ses som styrd av sina egna "lagar". Med bitter ironi förändrades sålunda en kritisk och revolutionär doktrin, inte bara i praktiken utan på denna principiella nivå, till just de former av passivitet och reifikation som den efteråt betydelser av "determinering" hade haft som mål att motarbeta.

Det innebär att den abstrakta determinismen på sätt och vis måste betraktas som determinerad. Det är ett slags gensvar och tolkning som betingats av dess upplevelse av verkliga historiska gränser. Den avgörande skillnaden mellan "förutbestämda" naturlagar och "förutbestämda" samhällsprocesser förbisågs, delvis på grund av språklig förvirring, delvis på grund av specifika historiska erfarenheter. Beskrivningen "vetenskaplig" för båda dessa slags kunskaper ökade förvirringen. Men är det då möjligt att åter ge "determinering" betydelsen av upplevelsen av "objektiva gränser"? Som negativ betydelse är detta utan tvekan viktigt och Marx använde den upprepade gånger. Det är möjligt

att föreställa sig nya sociala relationer och nya slags verksamheter som genom dem blir möjliga, men dessa kan inte uppnås om inte de speciella produktions-sättens determinerade gränser i praktiken överskrids. Detta låg t ex bakom romantikens impuls till den mänskliga frigörelsen i sin faktiska ömsesidiga samverkan med den dominerande kapitalismen.

Men att hejda sig här är att utsätta sig för faran att falla tillbaka i en ny passiv och objektivistisk modell. Detta hände med Engels:

Den historiska händelsen... kan... betraktas som produkten av en kraft som på det hela taget arbetar *omedvetet* och utan någon viljeyttring. För det som varje individ vill, hindras av alla de andra, och det som då framträder är någonting som ingen ville. (Brev till J. Bloch, 1890, ur *Marx and Engels: Selected Correspondence*, New York, 1935, 476)

Här är samhället en objektifierad (omedveten och önskad) allmän process, och de enda alternativa krafterna är "individuella viljor". Men detta är en borgerlig samhällsversion. En speciell form av denna version specificerades senare i freudianismen och utgör den verkliga grunden för den marxistisk-freudianska syntens som ironiskt nog har utgjort den huvudsakliga oppositionen mot ekonomism och ekonomisk determinism. Samhället — antingen generaliserat i sig eller som ett "kapitalistiskt samhälle" eller som "de sociala och kulturella formerna för det kapitalistiska produktions sättet" — ses som den främsta negativa kraften, något som följer med varje uppfattning av determinering som endast ett fastställande av gränser. Men "samhället" eller "den historiska händelsen" kan aldrig på ett sådant kategoriskt sätt avskjutas från "individer" och "individuella viljor". En sådan avskiljning leder direkt till ett alienerat, objektivistiskt "samhälle", som arbetar "omedvetet" och till en uppfattning om individerna som "pre-sociala" eller till och med asociala. "Individen" eller "genotypen" blir då en positiv kraft utanför samhället.

Det är här som determineringens fulla innebörd blir avgörande. I praktiken är nämligen determinering aldrig enbart ett fastställande av gränser, det är också ett utövande av påtryckningar. Detta är också händelsevis en av betydelseerna av ordet *determine* på engelska: att bestämma eller ha bestämt sig för att man skall göra någonting är en vilje- och avsiktshandling. I en samhällsprocess som helhet har dessa positiva determineringar, som kan upplevas individuellt men som alltid är sociala handlingar, i själva verket ofta specifika sociala bildningar, mycket sammansatta relationer med de negativa determineringar som upplevs som gränser. Ty dessa är inte alls endast påtryckningar mot gränserna, även om dessa är mycket viktiga. De är åtminstone lika ofta påtryckningar som har sitt ursprung i bildandet av och kraften hos ett visst samhällsskick: i praktiken ett tvång att handla på så sätt att det bibehålles och förnyas. Det är också vitala påtryckningar som utövas av nya strömningar

med ännu ej förverkligade avsikter och krav. "Samhället" är därför aldrig endast ett "dött skal" som begränsar det sociala och individuella förverkligandet. Det är alltid också en konstitutiv process med mycket kraftfulla påtryckningar som både uttrycks i politiska, ekonomiska och kulturella strömningar och, för att ta full hänsyn till det "konstitutiva", införlivas och blir till "individuella viljor". Determinering av detta totala slag — en komplex och ömsesidigt verkande process av begränsningar och påtryckningar — ligger i hela samhällsprocessen och ingen annanstans: inte i ett abstraherat "produktionsätt" eller i en abstraherad "psykologi". Varje abstrahering av determinismen, baserad på en isolering av självständiga kategorier, som betraktas som kontrollerande eller som kan användas för förutsägelser, är då en mystifiering av de specifika och alltid beståttade bestämmande elementen, vilka utgör den verkliga samhällsprocessen — såväl en aktiv och medveten som genom uraktlåtandet passiv och objektifierad historiefarenhet.

Begreppet "överdeterminering" är ett försök att undvika en isolering i självständiga *kategorier* men på samma gång ett försök att betona relativt självständig men naturligtvis ändå ömsesidigt verkande *praxis*. I sin positivaste form — dvs i dess erkännande av mångahanda krafter snarare än produktions-sättens eller produktionsteknikens isolerade krafter, och i dess vidare erkännande av dessa krafter som strukturerade av vissa speciella historiska situationer snarare än element i en ideal totalitet eller, ännu värre, bara bihang — är begreppet "överdeterminering" mer användbart än något annat som ett sätt att förstå historiskt genomlevda situationer och praktikens äkta sammansatthet. Termen är speciellt användbar som ett sätt att förstå "motsättningar" och den vanliga versionen av "det dialektiska", som så lätt kan abstraheras som dragen hos en teoretiskt isolerad (determinerande) situation eller rörelse, som sedan förväntas utveckla sig i enlighet med vissa (deterministiska) lagar. I varje helt samhälle påverkar både den relativa självständigheten och den relativa oregelbundenheten i olika praxis (former av praktiskt medvetande) på ett avgörande sätt den faktiska utvecklingen och påverkar den i betydelsen påtryckningar och begränsningar som determinanter. Ändå finns det svårigheter med begreppet. Det användes av Freud för att peka på de strukturerade mångahanda orsakssammanhangen bakom ett *symptom*: en krisallisering mycket lik Frankfurtskolans begrepp *dialektiska avbilder* (se s 87). En del spår efter detta ursprung kvarlever i några av de teoretiska användningarna av begreppet (t ex Althusser, som introducerade det i marxismen, men som misslyckades med att tillämpa dess mest positiva element på sitt eget arbete kring ideologi). "Överdeterminering" kan, på samma sätt som "determinering" abstraheras till en *struktur* (ett symptom) som sedan genomgår en sammansatt "utveckling" (formas, består, bryter samman) enligt lagarna för dess egna interna strukturella relationer. Som en form av analys är detta ofta effektivt, men i dess isolering av strukturen kan det flytta över uppmärksamheten från all praxis och allt prak-

tiskt medvetandes verkliga belägenhet: "den mänskliga utvecklingens praktiska aktiviteter... praktiska processer". Varje kategoriskt förtingliggande av determinerade eller överdeterminerade strukturer är att åter begå "ekonomismens" grundläggande misstag på en än allvarligare nivå, eftersom det nu erbjuder sig subsumera (stundtals med viss arrogans) all genomlevd, praktisk och oregelbundet formad och formativ erfarenhet. En av anledningarna till detta misstag, vare sig det uppträder i ekonomismen eller i en alternativ strukturalism, är ett missförstånd av vad "produktivkrafter" är för något.

3. Produktivkrafter

Under varje resonemang om "bas" och "överbyggnad", eller om "determinerings" natur, ligger ett bestämt begrepp: "produktivkrafter". Det är ett mycket betydelsefullt begrepp hos Marx, och inom all senare marxism. Men det är också ett växlande begrepp och variationerna har varit utomordentligt betydelsefulla för den marxistiska kulturteorin.

Den centrala svårigheten är att alla nyckelorden — *producera, produkt, produktion, produktiv* — genomgick en specialisering under kapitalismens utveckling. Att sålunda analysera kapitalismen var att samtidigt se den som en distinkt "produktionsprocess" och att hänföra den till en allmän process av vilken den utgör ett speciellt historiskt slag. Svårigheten är att den allmänna processen fortfarande med stor lätthet definieras i den kapitalistiska produktionsprocessen och begränsande termer. Marx var fullständigt klar över skillnaden mellan "produktion i allmänhet" och "kapitalistisk produktion". Det var ju faktiskt den senares krav, genom dess politiska ekonomi, på allmängitighet i de egna specifika och historiska förutsättningarna, som han särskilt attackerade. Men historien hade ägt rum i språket såväl som i så mycket annat. Vad som då blir en grundläggande svårighet är att Marx analyserade den "kapitalistiska produktionen" i och genom dess egna termer och, antingen han såg in i det förlutna eller in i framtiden, tvingades han då i själva verket att använda många av samma termer för mer allmänna eller historiska annorlunda processer. Som han själv skrev:

"Produktion i allmänhet" är en abstraktion, men det är en rationell abstraktion, i den mån den utpekar och fastställer de gemensamma dragen och på så sätt besparar oss upprepningar. Ändå bildar dessa allmänna eller gemensamma drag, som upptäckts genom jämförelse, någonting mycket sammanfatt, vars beståndsdelar har olika ändamål... Alla produktionsstadier har vissa gemensamma ändamål, vilka vi generaliserar i idéer; men de så kallade allmänna förutsättningarna för all produktion är ingenting annat än abstrakta begreppsbildningar som inte kan skapa något verkligt stadium i

ismen utan att av nästan alla andra uppfattas som en definition av den? En orsak är debattens förlopp. Det var inte marxismen, utan de system mot vilka den stred och fortsätter att strida, som hade avskilt och abstraherat olika delar av denna totala samhällsprocess. När man hävdade och förklarade att politiska former och filosofiska och generella idéer var oberoende av, "stod över", den materiella samhällsprocessen, framkallade det en nödvändig motargumentering. Under det polemiska flödet överbetonades detta ofta, tills det kom att uppstå, i enkla omkastade termer, samma misstag som det attackerade.

Men det finns djupare orsaker. Om man lever i ett kapitalistiskt samhälle är det de kapitalistiska formerna som måste analyseras. Marx bodde, och vi bor i, ett samhälle där i högsta grad "produktivkrafterna verkar... bilda en självgenrerande värld". I en analys av hur produktivkrafterna opererar — vilka inte endast uppfattas som, utan på ett centralt sätt verkligen är, av detta slag — är det sålunda lätt att, med det enda tillgängliga språket, glida in i en beskrivning av dem som om de vore allmängiltiga och generella och som om vissa "lagar", som styr deras relationer till andra aktiviteter, vore grundläggande sanningar. Marxismen färgades på så sätt av en specifikt borgerlig och kapitalistisk sorts materialism. Den kunde isolera "produktivkrafterna" som "industri" (ibland även som "tung industri") och återigen är de språkliga bevisen betydelsefulla. Det var under den "industriella revolutionen" som "industri" förändrades från ett ord som beskrev den mänskliga aktivitetens trägna ansträngning och tillämpning till ett ord som företrädesvis beskriver produktiva institutioner, dvs en "självgenererande värld". Naturligtvis var dessa institutioner kapitalistiska, och själva "produktionen" underordnades omsider det kapitalistiska elementet, som nu i beskrivningarna av "underhållningsindustrin" eller "fritidsindustrin". Det praktiska underordnandet av alla mänskliga verksamheter (med vissa undantag, som kallades "privata" eller "estetiska") till kapitalistiska institutioners former och normer blev mer och mer effektivt. Marxister som framhöll detta och protesterade emot det fångades i praktisk kluvenhet. Detta yrkande tunnade i själva verket ut protesten. Det påstås då ofta att yrkandet var "för materialistiskt", en "vulgär materialism". Men sanningen är den att det inte var materialistiskt nog.

Det som varje föreställning om en "självgenererande ordning" undertrycker är den materiella karaktären hos de produktivkrafter som producerar en sådan version av produktionen. Det är i själva verket ofta ett sätt att undertrycka det fulla medvetandet om ett sådant samhälles själva natur. Om "produktion" i det kapitalistiska samhället betyder produktion av varor för en marknad, då finner man andra och vilsedande termer för varje annat slags produktion och produktivkraft. Det som oftast undertrycks är den direkta materiella produktionen av "politik". Ändå ägnar varje härskande klass en betydande del av den materiella produktionen åt att etablera en politiskt ordning. Den sociala och politiska ordning som upprätthåller en kapitalistisk marknad är, liksom de sociala

produktionshistorien. (Grundrisse, 85)

Här måste tilläggas att begreppet om den "materiella produktionen" är lika abstrakt, men också lika rationellt för speciella ändamål. Som en abstraktion (t ex inom den borgerliga politiska ekonomin) kan det särskiljas från andra kategorier såsom konsumtion, distribution och utbyte, och alla dessa kan särskiljas både från de sociala förhållandena, det samhällsskick inom vilket de på ett specifikt och växlande sätt utgör samverkande aktiviteter, samt vidare från de personliga handlingar som är deras enda konkreta existensformer. Men i det kapitalistiska samhället är den "materiella produktionen" en specifik form, bestämd och förstådd i form av kapital, lönearbete och produktion av varor. Att denna "materiella produktion" också har producerats genom speciella produktionsformers sociala utveckling är då det första vi måste inse, om vi skall förstå även denna produktions natur, där på grund av den faktiska historiska utvecklingen:

det materiella livet i allmänhet verkar vara målet medan produktionen av detta materiella liv, arbete (som nu är den enda möjliga men... negativa formen av personlig aktivitet) verkar vara medlet. (GI, 66)

I det kapitalistiska samhället verkar dessutom:

produktivkrafterna... vara fullständigt oberoende och lösryckta från individerna och bilda en självgenererande värld vid sidan om individerna. (GI, 65)

Vad är då en "produktivkraft"? Det är alla och envar av det verkliga livets produktions- och reproduktionsmedel. Det kan ses som ett speciellt slags jordbruks- eller industriproduktion, men varje sådan produktion är redan en viss form av socialt samarbete och tillämpning och utveckling av en viss del av den samhälleliga kunskapen. Produktionen av detta specifika sociala samarbete eller av denna specifika samhälleliga kunskap sker också genom produktivkrafterna. Genom alla våra aktiviteter i världen producerar vi inte bara tillfredsställelse av våra behov utan vi producerar också nya behov och nya definitioner av dessa behov. Inom denna mänskliga historiska process producerar vi i grunden oss själva och våra samhällen, och det är inom dessa ständigt framväxande och växlande former som själva den "materiella produktionen" fortgår, då i sig själv växlande både till form och omfattning.

Men om detta verkligen är Marx' utgångspunkt, hur kommer det sig då att en mer begränsad definition av "produktivkrafterna" — samtidigt som den "materiella produktionen" och den "materiella" eller "ekonomiska" "basen" avskildes och abstraherades — kom att inte bara bli förhärskande inom marx-

ståndsdelar i en hel materiell samhällsprocess — inte ett område eller en värld eller en överbyggnad, utan många och växlande produktiva tillämpningar med specifika förutsättningar och ändamål. Kan man inte inse detta förlorar man inte bara kontakten med dessa handlingars verklighet, vilket ideoigen skett i sådana analysformer som härrör ur termerna för denna specialiserade (industriella) materialism, utan hela den svåra processen att upptäcka och beskriva förhållanden mellan alla dessa handlingar och mellan dem och de andra handlingar vilka har isolerats som "produktion", som "basen", eller som den "självgenererade världen" börjar från en utomordentligt obekvämt och hämmande utgångspunkt. Det är verkligen att börja detta mycket svåra arbete stående på en fot och med huvudet neråt. Sådana gymnastiska kraftprov är inte omöjliga och har utan tvekan utförts, men det vore bättre att ställa sig på båda fötterna igen och att titta på våra verkliga produktiva aktiviteter utan att på förhand utgå ifrån att endast några av dem är materiella.

4. Från återspeglning till förmedling

Den vanliga följden av formell bas-överbyggnad med sina specialiserade och begränsade tolkningar av produktivkrafterna och determineringsprocessen är en beskrivning — ibland även en teori — av konsten och tanken som en "återspeglning". Metaforen "återspeglning" har en lång historia inom konst- och idéanalysen. Ändå har den fysiska processen och de förhållanden som den antyder visat sig vara förenliga med flera radikalt olika teorier. Sålunda kan konserten sägas "återspegla den verkliga världen", att hålla upp "en spegel mot naturen" men varje term i en sådan definition har med nödvändighet stått under ständig diskussion. Konsten kan ses som återspeglande inte "endast yttre sken" utan "verkligheten" bakom detta, världens "inre natur" eller dess "konstitutiva former". Eller ses konsten som återspeglande inte den "livlösa världen", utan världen som den ser ut i konstnärns sinne. Det är anmärkningsvärt hur man har kunnat finslipa och vända och vrida på detta slags argument.

Materialismen förefaller utgöra en grundläggande utmaning mot dem. Om den verkliga världen är materiell, kan den förvisso ses i sina konstitutiva former, men dessa kan inte vara metafysiska, och återspeglningen blir nödvändigtvis av en materiell verklighet. Det kan leda till begreppet "fälsk" eller "förvrängd" återspeglning, där någonting (metafysik, "ideologi") förhindrar en sann återspeglning. På samma sätt kan också "konstnärns sinne" ses som materiellt betingat; sinnets återspeglning är då inte någonting självständigt utan i sig självt en materiell funktion.

Av denna materialism kom två versioner att dominera inom det marxistiska tänkandet. Först kom tolkningen av medvetandet som endast "reflexer, ekon, dimmbildningar och sublimat", vilket diskuterades i samband med ett av ideolo-

och politiska strider som skapade den, med nödvändighet en materiell produktion. Från slott och palats och kyrkor till fängelser och arbetshus och skolor, från stridsvapen till en kontrollerad press — varje härskande klass producerar på olika sätt men alltid materiellt en social och politisk ordning. Dessa aktiviteter hör aldrig till överbyggnaden. De är en nödvändig materiell produktion för att en sybarligen självgenererande produktionsform skall kunna äga rum. Denna process är anmärkningsvärt komplicerad i de avancerade kapitalistiska samhällena, där det är lönlöst att isolera "produktion" och "industri" från den jämförbara materiella produktionen av "försvar", "lag och ordning", "väl-färd", "underhållning" och den "allmänna meningen". Då man inte kunde förstå den materiella karaktären hos produktionen av en social och politisk ordning, kunde man inte heller förstå denna specialiserade (och borgerliga) materialism, men framför allt kunde man inte förstå den materiella karaktären hos produktionen av en kulturell ordning. Begreppet "överbyggnad" var då inte en reducering utan en undanflykt.

Ändå är svårigheten den att om vi avvisar idén om en "självgenererande värld" bestående av (industriella) produktivkrafter, och beskriver produktivkrafterna som alla och vilken som helst av aktiviteterna i den sociala processen som helhet, har vi kommit med en nödvändig kritik men åtminstone i första vändan förlorat i skärpa och specifikation. Att gå vidare bortom denna sväng-het blir en sak för ett senare argument, vi måste först specificera de negativa effekterna på kulturanalysen av den specialiserade versionen av "produktivkraften" och "produktion". Vi kan bäst hitta en specificering hos Marx själv hellre än i de många senare exemplen. Det finns en fotnot i *Grundrisse* där han hävdar att en pianotillverkare är en produktiv arbetare, sysselsatt med produktivt arbete, men att en pianist inte är det, eftersom hans arbete inte är ett arbete som genererar kapital. Denna utomordentligt otillräckliga dinstinktion gentemot den avancerade kapitalismen, där produktionen av musik (och inte endast musikinstrument) är en viktig gren av den kapitalistiska produktionen, kanske endast behöver aktualiseras.

I sin genomarbetade och briljanta analys av det kapitalistiska samhället arbetade Marx både med och förbi den borgerliga politiska ekonomins kategorier. Hans distinktion av "produktivt arbete" i denna fotnot hämtades i själva verket från Adam Smith. Den är fortfarande giltig (eller kan revideras att bli giltig) i dessa borgerliga termer. Produktion är bearbetning av råmaterial för att tillverka varor, som inträder i det kapitalistiska systemet av distribution och utbyte. Sålunda är ett piano en vara medan musik inte är (eller var) det. På denna nivå i en analys av kapitalismen uppstår inga stora svårigheter, tills vi ser att ett nödvändigt resultat är framhållandet (förfråmligandet) av en hel grupp aktiviteter som måste isoleras som "konstens och idéernas område", som "estetik", som "ideologi" eller, mindre smickrande, som "överbyggnad". Ingen av dessa aktiviteter kan då förstås för vad de är: verklig praxis, be-

gibegreppen. Men som ett nödvändigt komplement till denna reducerande beskrivning betonades starkt en alternativ tolkning av medvetandet som en "vetenskaplig sanning", baserad på verklig kunskap om den materiella världen. Detta alternativ kunde ganska lätt utvidgas att inbegripa beskrivningen av "kunskap" och "tanke", men av uppenbara skäl försumrades "konsten" och lämnades oskyddad. Inom denna version blev då den vanligaste beskrivningen av konsten en positivistisk teori, där "återspeglingsmetaforen" spelade en central roll. Konstens sanna funktion definierades i termer som "realism" eller mindre ofta som "naturalism" — båda 1800-talstermer som själva påverkats mycket av besläktade vetenskapsbegrepp. Konsten återspeglade verkligheten; om den inte gjorde det var den falsk eller betydelslös. Och vad var då verkligheten? "Produktionen och reproduktionen av verkligt liv", vilket nu vanligtvis beskrivs som "basen" med konsten som en del av "överbyggnaden". Tvetydigheten blir då uppenbar. En doktrin om den verkliga världen uttryckt i tingens materialism leder till en viss konstteori: att visa tingen (inklusive de mänskliga handlingarna som ting) "som de verkliga är". Men detta kan försvaras, i sin enklaste form, endast om man betraktar "basen" som ett objekt: den utveckling som redan diskuterats. Betraktar man "basen" som en process komplicerar det på en gång objekt-återspeglingsmodellen, som verkat så slående.

Denna komplikation bekämpades genom rivaliserande definitioner av "realism" och "naturalism". Båda termerna hade börjat som sekulära och radikala betoningar av kunskapen om det mänskliga samhället. Naturalismen var ett alternativ till det övernaturliga; realismen till en medvetet förfälskande ("romantisering", "mytskapande", "förskönande") konst. Ändå reducerade avgränsningen av båda begreppen inom en speciell doktrin av "objektet som det verkliga är" deras radikala utmaning. Konstskapandet införivades med en statisk, objektivistisk doktrin, där "verkligheten", "den verkliga världen", "basen" kunde uppfattas för sig i ljuset av den vetenskapliga sanningen, och dess "återspeglingar" i konsten bedömdes då på grund av sin konformitet eller brist på konformitet med den, i själva verket med dess positivistiska versioner.

Det var vid denna punkt som en annorlunda materialistisk teori blev nödvändig. För det var endast i mycket enkla fall som objektåterspeglingsmodellen verkligen kunde illustreras eller verifieras. Dessutom fanns det redan en djupgående skillnad mellan den "mekaniska materialismen", som såg världen som objekt och uteslöt aktiviteten, och den "historiska materialismen", som såg den materiella livsprocessen som mänsklig verksamhet. De enklaste "återspeglings teorierna" baserades på den mekaniska materialismen. Men en annorlunda beskrivning föreföll möjlig, om "den verkliga världen" i stället för att isoleras som ett objekt kunde uppfattas som en materiell social process med vissa inneboende egenskaper och tendenser. Som tidigare inom idealismen, men nu med en förändrad specificering, kunde konsten ses som återspeglande inte

skilda objekt och yttiga händelser utan de väsentliga krafterna och rörelserna som låg bakom. Detta gjordes i sin tur till basen för skillnaden mellan "realismen" (dynamisk) och "naturalismen" (statisk).

Ändå blir det snabbt uppenbart att detta på intet sätt är förenligt med någon "återspeglingsdoktrin", utom i en speciell och betydelsefull tappning. Rörelsen från den abstrakta objektivismen till denna innebörd av objektifierad process var avgörande. Men innebörden av objektifierad process kan nästan omedelbart återföras till dess ursprungliga abstrakta och objektivistiska tillstånd, genom en definition av de redan kända (vetenskapligt upptäckta och intygade) "lagarna" för denna process. Konsten kan då definieras som "återspeglande" dessa lagar. Det som redan och på annat sätt är känt som den materiella sociala processens grundläggande verklighet återspeglas, naturligtvis på sitt eget sätt, av konsten. Om den inte gör det (och det kan lätt prövas genom en jämförelse av denna givna kunskap om verkligheten med varje konstverk som produceras), då är det ett fall av förvrängning, förfälskning eller ytlighet — inte konst utan ideologi. Förhastade utvidgningar till nya kategoriska distinktioner blev då möjliga: inte progressiv konst utan reaktionär konst, inte socialistisk konst utan borgerlig eller kapitalistisk konst, inte konst utan masskultur, och så vidare i det oändliga. Den avgörande teorin om konsten som återspeglande, nu inte av objekt utan av verkliga och påvisbara sociala och historiska processer, vidmakthölls och vidareutvecklades alltså avsevärt. Teorin blev både ett kulturprogram och en kritisk skola.

Den har naturligtvis angripits häftigt utifrån äldre och ofta mer solida utgångspunkter. Den har allmänt identifierats som en skadlig konsekvens av ett materialistiskt synsätt. Men återigen är det så att det som är felet med teorin är att den inte är materialistisk nog. Den skadligaste konsekvensen av varje teori om konsten som återspeglande är att, genom en övertygande fysisk metafor (tack vare ljusets fysiska egenskaper uppstår helt enkelt en återspeglande yta — föremål eller en rörelse försätts i ett visst förhållande till en återspeglande yta — spegeln och sedan sinnet), den framgångsrikt undertrycker det verkliga arbetet med ett material — i egentlig betydelse, den materiella sociala processen — som är kärnan i varje konstnärligt arbete. Genom att framhäva och främmande göra denna materiella process som en *återspeglning*, undertrycktes den sociala och materiella karaktären hos den konstnärliga verksamheten — av det konstnärliga arbete som på samma gång är "materiellt" och "fantastiskt". Det var vid denna punkt som återspeglingsidén utmanades av "förmedlingsidén".

"Förmedling" avsåg att beskriva en aktiv process. Dess förhärskande allmänna betydelse hade varit en handling av medling, förlikning eller tolkning mellan motståndare eller främingar. Inom den idealistiska filosofin hade det betecknat sammanjämknings av motsatser inom en totalitet. En mer neutral betydelse har också utvecklats, nämligen växelverkan mellan separata krafter. Distinktionen mellan "medelbar" och "omedelbar" (eng. *mediate* och *immediate*)

diata) hade utvecklats för att betona "förmedling" som ett *indirekt* samband eller som en medlare mellan olika slags handlingar.

Det är då lätt att se hur attraktiv "förmedling" som term var för att beskriva förhållandeprocessen mellan "samballet" och "konsten", eller mellan "basen" och "överbyggnaden". Vi bör inte vänta oss finna (eller alltid finna) direkt "återspeglade" sociala verkligheter i konsten, eftersom dessa (ofta eller alltid) går igenom en "förmedlingsprocess" där deras ursprungliga innehåll förändras. Detta allmänna påstående kan emellertid förstås på flera olika sätt. Förändringen som innefattas i förmedlingen kan helt enkelt vara en fråga om indirekt uttryck: den sociala verkligheten "framhävs" eller "förkläds" och att återerövra den innebär att arbeta sig tillbaka genom förmedlingen till dess ursprungliga former. Genom att i huvudsak stödja sig på begreppet "ideologi" som en (klassbaserad) förvrängning har detta slags reducerande analys, denna "avklädnad", detta "biotläggande", denna "demaskering", varit vanlig i marxistiska arbeten. Om vi avlägsnar de förmedlande elementen, kommer ett verklighetsområde och sedan också de ideologiska element, som förvrängde varseblivningen eller som bestämde framställningen att klara. (I vår egen tid har denna betydelse av förmedling särskilt tillämpats på "media", vilka antas förvränga och presentera "verkligheten" på ideologiska sätt.)

Ändå har denna negativa betydelse av "förmedling", som kraftigt stöts av psykoanalytiska begrepp såsom "förträngning" och "sublimering", och av "rationalisering" i en betydelse som ligger nära den negativa betydelsen av "ideologi", existerat samman med en betydelse som ter sig mer positiv. Detta är Frankfurtskolans särskilda bidrag. Här ses förändringen som ligger i "förmedlingen" inte nödvändigtvis som en förvrängning eller förklädnad. Snarare är alla aktiva relationer mellan olika slags vara och medvetande oundvikligen förmedlade, och denna process är inte en särskiljbar medlare — ett "medium" — utan inneboende i egenskaperna hos de relaterade formerna. "Förmedlingen ligger hos objektet självt, det är inte någonting som finns mellan objektet och det till vilket det förs." (T. W. Adorno, "Thesen zur Kunstsoziologie", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, xix, 1 (mars 1967). Sv. övers. *Inledning till Musiksoziologi*, 1976.) Sålunda är förmedling en positiv process i den sociala verkligheten snarare än en process som tillförs utifrån genom framhävande, förklädnad eller tolkning.

Det är svårt att veta hur mycket man vinner på att ersätta metaforen "återspeglning" med metaforen "förmedling". Å ena sidan bryter den återspeglings-teoris passivitet; den antyder en aktiv process av något slag. Å andra sidan befäster den en grundläggande dualism i nästan samtliga fall. Konsten återspeglar inte den sociala verkligheten, överbyggnaden återspeglar inte basen, *direkt*. Kulturen är en förmedling av samballet. Men det är praktiskt taget omöjligt att vidmakthålla metaforen "förmedling" (*Vermittlung*) utan någon uppfattning om olika redan existerande områden eller ordningar i verkligheten

mellan vilka den förmedlande processen uppstår, antingen oberoende eller dterminerat av deras föregående natur. Som ett arv av den idealistiska filosofin ses processen vanligen i praktiken som en förmedling mellan kategorier vilka har antagits vara skilda åt. Inom detta användningsområde verkar förmedling inte vara stort mer än en spetsförlängd återspeglning.

Men det underliggande problemet tränger på. Om "verkligheten" och att "tala om verkligheten" (den "materietella sociala processen" och "språket") betraktas som kategoriskt åtskilda, blir begrepp som "återspeglning" och "förmedling" oundvikliga. Man kan lägga märke till samma påverkan i försöken att tolka den marxistiska frasen "produktion och reproduktion av det verkliga livet", som om produktionen var den primära sociala (ekonomiska) processen och "reproduktionen" dess "symboliska" eller "betecknande" eller "kulturella" motsvarighet. Sådana försök är antingen alternativ till den marxistiska betoningen av ett inneboende och konstitutivt "praktiskt medvetande", eller som bäst, olika sätt att specificera den i funktion. Problemet blir redan från början annorlunda om vi ser språk och innebörd som oupplösliga beståndsdelar av själva den materietella sociala processen hela tiden inbegripna i både produktion och reproduktion. De former av verkligt åsidosätande och förfärligande som erfärits i klassamhällena har lett till återkommande begrepp för isolerade relationer mellan "separata" ordningar: "återspeglning" från den idealistiska tankvärlden via naturalismen till en positivistisk form av marxismen; "förmedling" från den religiösa tankvärlden via den idealistiska filosofin till hegelianska varianter av marxismen. I den mån "förmedling" visar på en aktiv och substantiell process är det alltid det minst alienerade begreppet. I sin moderna utveckling nalkas det betydelsen av ett inneboende konstitutivt medvetande och är i varje fall betydelsefullt som ett alternativ till en enkel reduktionism, där varje verklig handling eller verkligt arbete metodiskt återförs till en antagen primär kategori som vanligen specificeras (självspecificeras) som "konkret verklighet". Men då förmedlingsprocessen ses som positiv och substantiell, som en nödvändig process i skapandet av betydelser och värderingar, i den nödvändiga formen för den allmänna sociala processen av innebörd och kommunikation, är det snarast ett hinder att beskriva den som "förmedling" över huvudtaget. För metaforen tar oss tillbaka till det "mellanliggande", ett begrepp som i bästa fall denna konstitutiva och konstituerande betydelse avvisar.

5. Typisering och homologi

Ett viktigt sätt att förnya "återspeglingsiden", och att ge en speciell substans åt "förmedlingsiden", kan finnas i begreppet "typiskhet". Detta var betydelsefullt redan inom 1800-talets tänkande i två generella former. Först kom begreppet, som hos Taine, om den "ideala" typen; en definition som vanligtvis sätts på

bara erkännandet av kärnpunkten utan genom detta erkännande också ett vittnesbörd om dess önskvärdhet eller oundviklighet, i enlighet med verklighetens grundläggande lagar. På samma sätt utgjorde en vanlig form av denna marxistiska teori inte bara ett erkännande av (den sociala och historiska) verkligheten utan också ett vittnesbörd om dess oundvikliga (och önskvärda) rörelser i enlighet med historiens och samhällets (vetenskapliga) lagar. Inom en riktning, dvs inom "socialrealismen", antog begreppet om den "ideala typen" bibetydelser om den "nya människan". Var och en av dessa ståndpunkter kan försvaras, men begreppet "typiskhet" blir mer än lovligt rörligt genom denna mångfald.

I generella termer är den betydelse av "typiskhet" som mest överensstämmer med marxismen den som baserar sig på ett erkännande av en konstitutiv och konstituerande process av social och historisk verklighet, som sedan på ett specifikt sätt uttrycks i en särskild "typ". Detta erkännande av det specifika uttrycket och dess besläktade medel är en av de vanligaste seriösa betydelseerna av "förmedling" trots denna terms grundläggande nackdelar. Men "typ" kan fortfarande förstås på två radikalt olika sätt: som "emblem" eller "symbol" eller också som det representativa exemplet på en viktig klassificering. Det är den senare betydelsen som har varit den förhärskande inom det marxistiska tänkandet (även då detta modifierats av erkännandena av den "emblematiske" eller "symboliska" konsten som autentiska uttryck i en vidgad betydelse av "företrädande" och "signifikans"). Man hänger fast vid ett antagande om en faktiskt (i en normal process inom "marxistisk kritik") verifieras. Detta antagande upprepar, även om det rör sig om mer komplexa och ibland mycket avancerade former, den grundläggande dualismen i alla idéer som är centrerade kring begreppet "återspeglning" eller, i dess vanliga mening, "förmedling", eller som vi nu kan lägga till, den vanliga betydelsen av "typisering".

I Frankfurtskolans senare arbeten och på ett annat sätt i de marxistiska strukturalisternas arbeten utvecklades andra begrepp, i synnerhet då "korrpondens", vilket har en del intressant gemensamt med en variant av "typ" och det helt nya begreppet "homologi".

Den strikta betydelsen av "korrespondens" befinner sig vid den motsatta polen mot "typiskhet". Walter Benjamin, som lånade termen från Baudelaire, använde den för att beskriva "en erfarenhet som söker en krissäker form. Detta är möjligt endast inom ritualens område." (*Zeitschrift für Sozialforschung*, v. 1, Frankfurt, 1936.) Den faktiska konstskapande processen blir då en kristallisering av sådana erfarenheter, genom sådana metoder. Dess närvaro och dess äkthet kan igenkännas på vad Benjamin kallade dess "aura". En sådan definition kan hållas på en enkel subjektivistisk nivå. Den kan också närmast de bekanta abstraktionerna "myt", "det kollektivt undermedvetna" eller "skapande fantasi". Det gjorde Benjamin, men han utvidgade den också

litteraturens "hjärtar", vilka betraktades som "de betydelsefulla gestalterna, de elementära krafterna, den mänskliga naturens djupaste skikt". Detta är en mycket traditionell definition med tydlig hänvisning bakåt till Aristoteles, där föreställningen om typiskheten i praktiken är en framställning av det "allmän-giltiga": den mänskliga naturens och de mänskliga förhållandenas ständigt lika betydelsefulla beståndsdelar. Medan det verkar vara naturligt att associera det "allmän-giltiga" med religiösa, metafysiska eller idealistiska tankeformer, kan man också hävda att de permanenta beståndsdelarna i människans sociala situation, naturligtvis alltid modifierade av specifika historiska situationer, är "typiska" eller "allmän-giltiga" i mer sekulariserad betydelse. Den mänskliga naturens sociala, historiska och evolutionära dimensioner kan uttryckas, i sekulariserade termer, såsom skilda både från idealismen och från en icke-historisk eller icke-evolutionär "sociologism". Lukács' (omdånade hegelianska) begrepp för "världshistoriska individer" är ett exempel på "typ" i denna mening.

En annorlunda betoning, speciellt förknippad med de nya doktrinerna om realismen, gjordes av Belinski, Chernyshevski och Dobroljubov, och fick stor betydelse inom marxismen. Här är det "typiska" den helt "karaktäristiska" eller helt "representativa" gestalten eller situationen: den specifika figur ur vilken vi rimligtvis kan extrapolera eller — för att vända på det — den specifika figur som i sig koncentrerar och intensifierar en mycket mer allmän verklighet. Man inser då lätt hur begreppet "återspeglning" kan omdefinieras så att det förefaller övervinna sina mest uppenbara begränsningar. Det är inte "endast ytan" eller "endast yttre sken" som återspeglas inom konsten, utan den "väsentliga" eller "underliggande" eller "allmänna" verkligheten, och detta som en inbyggd process, snarare än en åtskild tidsprocess. Man må då säga att "återspeglning" är ett utomordentligt besynnerligt sätt att beskriva de inbyggda koncentrationsprocesser vilka denna nya betydelse visar på. Men denna förbättring tillät i fortsättningen allmänna påståenden, som gick ut på att "konsten återspeglar den sociala verkligheten", medan man specificerade dess detaljerade processer på mer figurativa (selektiva eller intensifierande) sätt.

Faktiskt krävdes endast ett element till för att göra detta till en inflytelserik marxistisk konsteori; nämligen fasthållandet vid att den "samhälleliga verkligheten" är en dynamisk process och att det är denna rörelse som återspeglas genom "typisering". Konsten typlifierar genom figurativa medel "verklighetens element och tendenser, som hela tiden återkommer enligt vissa regelbundna lagar, som förändras med förändrade omständigheter" (Lukács). Beskrivningen av den samhälleliga verkligheten som en dynamisk process blir då ett stort steg framåt, men detta begränsas och upphävs på sätt och vis genom den bekanta och olycksbådande hänvisningen till "lagar". Det ligger en uppenbar fara i att reducera denna konsteori som en typisering (framställning, illustration) inte av den dynamiska processen utan av dess ("kända") lagar. Inom det metafysiska och idealistiska tänkandet hade en jämförbar teori inbegripit inte

analogier utan *undantvångda* samband, som i Adornos exempel med (det negativa) sambandet mellan wienska "sifferlekar" (från ett nytt tonsystem inom musiken till logisk positivism) och (det efterblivna) tillståndet hos den österriska materiella utvecklingen, med hänsyn till landets intellektuella och tekniska kapacitet. Medan det omedelbara beviset här är direkt, beror sambandets rimlighet inte bara på en formell analys av den historiska sociala processen utan också på en följande slutsats om en undantvångning eller till och med frånvaro.

Var och en av dessa nivåer kan löst beskrivas som "homologi", men detta är i sig självt ett vittfammande begrepp. Dess betydelse sträcker sig från likhet till analogi, i direkt observerbara termer, men innefattar också en — viktigare — betydelse av korresponderande *former* eller *strukturer*, vilka med nödvändighet är resultat av olika slags analys. "Homologi" som begrepp utvecklades inom naturvetenskapen (i vidaste mening) i klar distinktion från "analogi". "Homologi" är korrespondens i ursprung och utveckling. "analogi" till utseende och funktion. Den besläktade distinktionen mellan "struktur" och "funktion" är direkt relevant. Det finns då en skala från "allmän homologi" (sambandet mellan ett organ och en art i allmänhet) genom "seriehomologi" (besläktade sambandsordningar) till "speciell homologi" (korrespondensen mellan en kroppsdelen hos en organism och en annan kroppsdelen hos en annan organism). En utvidgning av dessa betydelse till social eller kulturell analys är tankeväckande men vanligen i sig själv analog.

Den radikala skillnaden mellan varianter av "korrespondens" och "homologi" inom kulturanalysen måste relateras till de grundläggande teoretiska distinktioner som redan har undersökts. Sålunda kan "korrespondens" och "homologi" vara förfinaade varianter av en återspeglingssteori eller av "förmedling" i dess dualistiska mening. Ett kulturfenomen uppnår sin fulla betydelse först då det betraktas som en form av en (känd eller vetbar) allmän social process eller struktur. Distinktionen mellan process och struktur blir då avgörande. Likheter och analogier mellan olika specifika praktiker är vanligen samband *inom* en process, som arbetar inåt från speciella former till en generell form. Undantvångda samband och den betydelsefulla idén om *homologa strukturer* beror mindre på en omedelbart iakttagbar process än på en effektivt genomförd historisk och social strukturanalys, där en generell form har blivit uppenbar och specifika exempel på denna form kan upptäckas, inte så mycket eller kanske inte alls till innehåll utan i specifika och självständiga men slutligen besläktade former.

Dessa distinktioner får avsevärd praktisk betydelse. Både "korrespondens" och "homologi" kan i vissa betydelsefulla sätt att utforska och analysera en samhällsprocess, som från början uppfattas som ett komplex av specifika men besläktade verksamheter. Det rör sig uppenbarligen om ett urval, men som en principfråga är det ingen distinktion *a priori* mellan det nödvändiga och det

på ett avgörande sätt till "den historiska processen" i ett speciellt förhållande till hans medvetenhet om de föränderliga sociala och materiella förhållandena för olika slags verkligt konstarbete. Under tiden utvecklade Frankfurtskolan mer allmänt idén om de "dialektiska avbilderna" som kristalliseringar av den historiska processen. Detta begrepp snuddar i en mening vid "typen" och ger en ny social och historisk innebörd åt "emblematiskt" eller "symboliskt" konst.

Idén om de "dialektiska avbilderna" behöver tydligt definieras. Adorno klargade över att de i Benjamins händer ofta i själva verket var "återspeglingar av den sociala verkligheten" reducerade till "enkel fakticitet". "Dialektiska avbilder", fortsatte han "är modeller inte av sociala produkter, utan snarare objektiva konstellationer, varigenom det sociala tillståndet självt framträder". De kan "aldrig förväntas vara en ideologisk eller i allmänhet social "produkt". Detta resonemang vilar på en distinktion mellan "den verkliga samhällsprocessen" och de olika fastställda former, i "ideologi" eller "sociala produkter", som endast verkar framställa eller uttrycka den. Den verkliga samhällsprocessen förmedlas alltid och en av denna förmedlings positiva former är den genuina "dialektiska avbilden". Det finns förstås fortfarande ett problem med att beskriva allt inneboende och konstitutivt medvetande som "förmedlat", även då denna förmedling i sig själv betraktas som inneboende. Ändå är detta på andra sätt ett avgörande steg mot att erkänna konsten som en primär process. Det var också detta som Benjamin ville hävda, men med mindre stöd i "förmedlingens" kategoriska prioritet sökte han lägga ett slags process vid sidan av en annan och utforska deras inbördes förhållande i något som faktiskt måste ses som ett utforskande av "korrespondenser" (samband) i en mycket mer bokstavig och erkänd betydelse.

Vad består då, teoretiskt sett, dessa korrespondenser av och i vilket förhållande står de till det tydliga rigorösare begreppet "homologi"? På en nivå är korrespondenser likheter i vad som verkar vara mycket olika specifika praktiker, vilka genom en analys kan visas vara både direkta och direkt besläktade uttryck av och gensvar på en generell samhällsprocess. Det finns ett exempel i Benjamins överraskande men övertygande gestaltning av lumpsamlarna, "bohernerna", och de nya poetiska metoderna i Paris under andra kejsardömet. Karakteristiskt nog är alla bevis som åberopas för dessa likheter högst specifika. De rör sig kring Baudelaires dikt *Le vin des chiffonniers* men utvidgas till en vid krets av nya slags aktiviteter i stadens märkliga kommersiella expansion. På en annan nivå är korrespondenser inte så mycket likheter som analogier, som i fallet med stadsplaneringen som gestalt och de motsvarande formerna av rörlig och oengagerad iakttagelse inom den svepande journalistiken, i dekaren och i den poesi som tolkar ensamheten i stadens myller. Detta bevis är återigen direkt och specifikt, men vad det stödjer är en synvinkelns — och därmed den litterära ståndpunktens — korrespondens i olika sociala och litterära former. På ytterligare en nivå är korrespondenserna varken likheter eller

villkorliga, det "sociala" och det "kulturella", "basen" och "överbyggnaden". Korrespondens och homologi är då inte formella utan specifika relationer: exempel på verkliga sociala förhållanden, i deras varierande praxis, vilka har gemensamma ursprungsformer. Eller kan "korrespondens" och "homologi" ses som former av det "typiska"; kristalliseringar, på yttigt sett icke besläktade områden, av en social process som ingenstans kommit helt och fullt till uttryck men som på ett specifikt sätt är närvarande, i bestämda former, inom en rad olika verk och verksamheter.

Å andra sidan kan "korrespondens" och "homologi" i själva verket vara ett återupptagande av bas-överbyggnads-modellen och av den "deterministiska" betydelsen av determinering. En analys utgår från en känd samhällsstruktur eller en känd rörelse i historien. En specifik analys upptäcker då exempel på denna rörelse eller struktur bland kulturella arbeten. Eller, i de fall "korrespondens" verkar peka på en alltför enkel återspeglingsidé riktas analysen mot exempel på formell eller strukturell homologi mellan en social ordning, dess ideologi och dess kulturformer. Flera betydelsefulla arbeten (av Goldmann t ex) har utförts på detta senare sätt. Men de praktiska och teoretiska problem som detta reser är svåra. Den mest uppenbara praktiska effekten är den extrema selektiviteten. Endast de kulturyttringar som passar in i homologa tas direkt med. Andra försömmas ofta med förklaringen att det homologa är rättesnöret och i själva verket ett sätt att urskilja "mästarverken". Teoretiskt är problemet att den "sociala ordningen" — här en formell term för en social och historisk process — redan från början måste ges en strukturerad form, och den tillgängligaste formen är "ideologi" eller "världssyn", vilken redan på ett tydligt men abstrakt sätt är strukturerad. Denna procedur upprepas i själva kulturanalysen, eftersom den homologa analysen nu inte rör "innehållet" utan "formen" och kulturprocessen inte är dess aktiva praktik utan dess formella produkter eller objekt. "Överensstämmelsen" eller homologin mellan "ideologi" och "kulturobjekt" uppfattade på ett sådant formellt sätt är ofta slående och viktig. Men den betingar ett högt pris. För det första empiriskt i själva urvalsproceduren av historiska och kulturella vittnesbörd. Att ersätta en sammanhängande epokanalys med en tidsbunden historisk analys är särskilt utmärkande för denna metod. För det andra i praktiken i förståelsen av den samtida kulturprocessen. Ingen av de dualistiska teorierna, uttryckta som återspeglung eller förmedling, och ingen av de formalistiska och strukturalistiska teorierna, uttryckta i varianter av korrespondens eller homologi, kan helt tillämpas på den samtida praktiken, eftersom de alla på olika sätt är beroende av en känd historia, en känd *struktur*, kända *produkter*. Analytiska relationer kan man handskas med på detta sätt, men knappast alls så med praktiska relationer.

Ett alternativt sätt att nalkas dessa problem, som dock på ett mer direkt sätt är orienterad mot kulturprocessen och mot praktiska relationer, kan man finna

i ett begrepp under utveckling, nämligen "hegemoni".

6. Hegemoni

Den traditionella definitionen av "hegemoni" är politisk makt eller överhöghet, särskilt vad gäller förhållandet mellan stater. Marxismen utvidgade definitionen av makt eller överhöghet till relationerna mellan samhällsklasser och särskilt då till definitioner rörande en *styrande klass*. Sedermera erhöll "hegemoni" ytterligare en viktig betydelse i Antonio Gramscis arbeten, utförda under stora svårigheter i ett fascistiskt fångelse mellan 1927 och 1935. Mycket är fortfarande osäkert i Gramscis användning av begreppet, men hans arbeten är en av de stora vändpunkterna i den marxistiska kulturteorin.

Gramsci gjorde skillnad mellan "makt" (*dominio*) och "hegemoni". "Makten" uttrycks i direkta politiska former och under kristider genom direkt eller faktiskt tvångsvåde. Men den mer normala situationen är ett komplex av sammanhängande politiska, sociala och kulturella krafter, och "hegemoni" är enligt andra tolkningar antingen detta eller de aktiva sociala och kulturella krafter vilka utgör dess nödvändiga beståndsdelar. Vad än begreppet innebär för den marxistiska politiska teorin (för vilken fortfarande återstår att erkänna många slags direkt politisk, social och ekonomisk kontroll, såväl som detta mer allmänna danande) är effekterna på kulturteorin omedelbara. För "hegemoni" är ett begrepp som på samma gång inbegriper och sträcker sig bortom två tidigare inflytelserika begrepp: "kultur" som en "hel social process", där människorna definierar och formar sina egna liv, och "ideologi" i vilken som helst av dess marxistiska betydelser, där ett system av betydelser och värderingar är ett uttryck för eller ett framhåvande av speciella klassintressen.

"Hegemoni" sträcker sig bortom "kultur", såsom den tidigare definierats, i sitt krav på att relatera "hela den sociala processen" till en speciell fördelning av makt och inflytande. Att säga att "människorna" själva definierar och formar sina egna liv är sant endast som en abstraktion. I varje verkligt samhälle finns specifika ojämlikheter ifråga om tillgångar och därför också ifråga om förmåga att förverkliga denna process. I ett klassamhälle är dessa ojämlikheter i första hand en fråga om klasskillnader. Gramsci införde därför det nödvändiga erkännandet av överhöghet och underlydnad i vad som emellertid fortfarande återstår att uppfatta som en hel process.

Det är i just detta erkännande av processens *helhet* som begreppet "hegemoni" går utöver "ideologi". Vad som är avgörande är inte bara det medvetna systemet av idéer och föreställningar, utan hela den genomlevda sociala processen som något praktiskt organiserat genom specifika och dominanta betydelser och värderingar. Ideologi, i dess normala betydelser, är ett relativt förmodligt och tydligt formulerat system av betydelser, värderingar och föreställ-

ningar av ett slag som i abstrakta termer kan kallas "världsåskådning" eller "klassyn". Detta förklarar dess popularitet som ett begrepp i den retrospektiva analysen (i bas-överbyggnads-modeller eller inom homologin), eftersom ett idé-system kan abstraheras från den en gång levande sociala processen och framställas, vanligen genom urvalet av "ledande" eller typiska "ideologer" eller "ideologiska drag" som den avgörande form inom vilken medvetandet både var något uttryckt och kontrollerat (eller som hos Althusser, i själva verket något omedvetet, som en påtvingad struktur). Det relativt blandade, förvirrade, ofullständiga eller oartikulerade medvetandet hos de verkliga människorna under perioden och i det samhället åsidosattes sålunda i namn av detta avgörande generaliserade system och har inom den strukturella homologin avförts från dagordningen som perifert eller efemärt. Det är de fullt artikulerade och systematiska formerna som är igenkännbara som ideologi, och det finns en motsvarande tendens inom konstanalysen att endast leta efter likaledes fullt artikulerade och systematiska uttryck för denna ideologi i innehållet (bas-överbyggnad) eller formen (homologi) hos enskilda verk. I mindre selektiva procedurer, som är mindre beroende av den inneboende klassicismen i definitionen av form som fullt artikulerat och systematiskt, är tendensen att betrakta verken som varianter av, eller som mer eller mindre påverkade av, den avgörande abstraherade ideologin.

Mer allmänt är denna betydelse av "en ideologi" på abstrakta sätt tillämplig på det faktiska medvetandet hos både den dominerande och den underordnade klassen. En dominerande klass "har" denna ideologi i relativt rena och enkla former. En underordnad klass har, i en tolkning, *ingenitng förutom* denna ideologi som sitt medvetande (eftersom alla idéer, genom en axiomatisk definition, produceras av dem som kontrollerar de primära produktionsmedlen). I en annan tolkning får en underordnad klass denna ideologi påtvingad sitt annars annorlunda medvetande, vilket den mästa kämpa för att upprätthålla eller utveckla mot den "styrande klassens ideologi".

Begreppet hegemoni påminner i praktiken ofta om dessa definitioner, men det skiljer sig i sin vägran att jämställa medvetandet med ett artikulerat formellt system, som kan och brukar vara abstraherat som "ideologi". Det utsluter naturligtvis inte de uttalade och formella betydelse, värderingar och föreställningar som en dominerande klass utvecklar och för vidare. Men det jämför ställer dem inte med medvetandet, eller snarare, det reducerar inte medvetandet till dessa. I stället ser det på förhållandet mellan dominans och underlydnad, i form av praktiskt medvetande, som i själva verket genomsyrade av levandets hela process — inte bara av politisk och ekonomisk aktivitet, inte heller av bara påtagliga sociala aktiviteter, utan av hela vidden av genomlevda identiteter och förhållanden till ett sådant djup att trycket av och gränserna för vad som i sista hand kan ses som specifika ekonomiska, politiska och kulturella system för de flesta av oss verkar vara trycket av och gränser för enkla erfarenheter och sunt

förnuft. Hegemoni är då inte endast "ideologins" tydligt formulerade övre nivå, inte heller är dess former av kontroll endast de som vanligtvis ses som "manipulering" eller "indoktrinering". Det är en mängd praktiker och förväntningar som rör våra liv, våra sinnen och vår verksamhet, allt det som formar vår uppfattning om oss själva och världen. Det är ett genomlevt system av betydelse och värderingar — konstitutiva och konstituerande — vilka eftersom de upplevs som praktiker uppträder som ömsesidigt bekräftande. Det skänker alltså de flesta människor i samhället en verklighetskänsla, en känsla av något absolut, som har sin grund i en upplevd verklighet, som det inom de flesta livsområden är mycket svårt för de flesta samhällsmedlemmar att lösgöra sig från. Det vill säga detta är i sin starkaste betydelse en "kultur", men en kultur som också måste ses som olika klassers upplevelse av dominans och underlydnad.

Det finns två omedelbara fördelar med begreppet hegemoni. För det första överensstämmer dess former av dominans och underlydnad mycket bättre med den sociala organisationens och kontrollens normala processer i utvecklade samhällen än vad som brukar framhållas ur idén om en styrande klass, vilken vanligen baserar sig på mycket tidigare och enklare historiska faser. Det kan till exempel ta upp valdemokratis realiteter och de betydelsefulla moderna områdena "fritid" och "privativ" mer speciellt och aktivare än äldre idéer om herravälde med deras trivialiserande förklaringar av enkel "manipulation", "korruption" och "svik". Om trycket av och gränserna för en given form av dominans i denna utsträckning är upplevd och i praktiken *injörlivad* förändras hela frågan om klasstyre och oppositionen mot den. Gramscis betoning av att skapa en alternativ hegemoni, genom att i praktiken koppla ihop många olika slags kamp, även sådana som inte lätt går att känna igen som primärt "politiska" och "ekonomiska", leder sålunda till en grundligare och aktivare betydelse av revolutionär verksamhet i ett högt utvecklat samhälle än de kvardröjande abstrakta modeller som härrör ur helt annorlunda historiska situationer. Källorna till varje alternativ hegemoni är svåra att definiera. För Gramscis del har de sitt ursprung i arbetarklassen, men inte denna klass som ett ideal eller en abstrakt konstruktion. Vad han ser är snarare ett arbetande folk, vilket måste existerande och mäktigt hegemonis påtryckningar och begränsningar.

För det andra, och mer näringsgande i detta sammanhang, finns det ett helt annat sätt att se på kulturarbete både som tradition och som praktik. Kulturella verk och kulturarbete är inte i någon vanlig betydelse en överbyggnad; inte bara på grund av det djupa och den grundlighet där varje kulturhegemoni levs, utan på grund av att kulturella traditioner och praktiker ses som mycket mer än överbyggnadens uttryck — återspeglingar, förmedlingar eller typiseringar — för en redan bildad social och ekonomisk struktur. De tillhör tvärtom de grundläggande processerna av själva bildandet och är dessutom knutna till

system eller en struktur. Den är ett förverkligat komplex av erfarenheter, förhållanden och aktiviteter med specifika och ständigt föränderliga påtryckningar och begränsningar. Det betyder att hegemoni i praktiken aldrig kan vara ensartad. Dess inre strukturer är erhört komplexa, vilket klart kan ses vid varje konkret analys. Dessutom (och detta är avgörande och påminner om den nödvändiga slagkraften hos begreppet), det existerar inte bara passivt som en form av dominans. Den måste hela tiden förnyas, återskapas, förvaras och modifieras. Den är också hela tiden motarbetad, begränsad, förändrad och utmanad genom påtryckningar som inte alls är dess egna. Vi måste då till begreppet hegemoni lägga begreppen mot-hegemoni och alternativ hegemoni, vilka är verkliga och varaktiga element i praxis.

Ett sätt att uttrycka den nödvändiga distinktionen mellan praktiska och abstrakta betydelse inom begreppet är att tala om "det hegemoniska" snarare än om "hegemoni", och om "det dominerande" snarare än enkel "dominans". Varje hegemonis verklighet, i sin utvidgade politiska och kulturella betydelse, är att även om den definitionsmässigt alltid är dominerande, är den aldrig vare sig total eller uteslutande. Vid varje givet tillfälle existerar alternativa eller direkt oppositionella former av politik och kultur som betydelsefulla element i samhället. Vi behöver utforska deras villkor och begränsningar, men deras aktiva närvaro är avgörande inte bara därför att de måste tas med i varje historisk (till skillnad från tidsbunden) analys, utan därför att de har haft betydelsefull effekt på själva den hegemoniska processen. Det betyder att en alternativ politik och kulturell betoning och de många formerna av opposition och kamp är betydelsefulla inte bara i sig själva, utan som en fingervisning om vad den hegemoniska processen i praktiken måste bearbeta och få under kontroll. En statisk hegemoni av det slag som antyds genom abstrakt totaliserande definitioner av en dominerande "ideologi" eller "världsåskådning": kan ignorera eller isolera sådana alternativ och sådan opposition, men i den mån de är betydelsefulla är det den avgörande hegemoniska funktionen att kontrollera eller omskapa eller till och med införliva dem. I denna aktiva process måste det hegemoniska ses som något mer än en enkel överföring av en (oföränderlig) dominans. Tvärtom måste varje hegemonisk process vara särskilt på sin vakt emot och känslig för dessa alternativ och invändningar vilka hotar dess dominans. Den kulturella processens verklighet måste då alltid inbegripa de människors ansträngningar och bidrag som på ett eller annat sätt står utanför eller befinner sig vid utkanten av den specifika hegemonins termer.

Det är därför missledande som en allmän metod att inordna alla politiska och kulturella initiativ och bidrag under hegemonins termer. Detta är den reducerande följden av det radikalt annorlunda begreppet "överbyggnad". De specifika funktionerna hos "det hegemoniska", "det dominerande" måste alltid understrykas, men inte så att det antyder någon totalitet *a priori*. Den intressantaste och svåraste delen av varje kulturanalys i komplexa samhällen är den

ett mycket vidare verklighetsområde än abstraktionerna "social" och "ekonomisk" erfarenhet. Folk som ser sig själva och varandra i direkta personliga förhållanden; folk som ser naturen och sig själva i den; folk som använder sina fysiska och materiella resurser till det som ett visst samhälle specialiserar till "fritid" och "underhållning" och "konst": alla dessa aktiva erfarenheter och praktiker, vilka utgör så mycket av en kulturs verklighet och kulturella produktion, kan ses som de är utan att reduceras till andra innehållskategorier och utan det karakteristiska tänjandet för att få dem att passa (direkt som återspjeling, indirekt som förmedling eller typisering eller analogi) till andra och avgörande, påtagliga, ekonomiska och politiska förhållanden. Ändå kan de fortfarande ses som element i en hegemoni: ett omfattande socialt och kulturellt forande som för att vara effektivt måste utvidgas till och inkludera, ja forma och formas av hela detta område av upplevd erfarenhet.

Många svårigheter uppstår då både i teorin och praktiken, men det är viktigt att inse hur många återvändsgränder vi nu kan besparas från att gå in i. Om varje upplevd kultur med nödvändighet är så omfattande, kan vi till slut direkt talka problemen överhöghet och underlydnad å ena sidan, och den utomordentliga komplexiteten hos varje verklig kulturtradition och -praktik å den andra.

Där finns förstås svårigheten att överhöghet och underlydnad som faktiska beskrivningar av ett kulturellt danande av många kommer att avvisas och att ett annat språkbruk som härrör ur ett kooperativt skapande, ur gemensamma bidrag — vilket det traditionella kulturbegreppet så påfallande framhåll — kommer att föredras. I detta grundläggande val finns ur vilken socialistisk synvinkel som helst intet alternativ till att erkänna och betona den massiva historiska och omedelbara upplevelsen av klassdominans och underordnande i alla sina olika former. Detta blir mycket snart till en fråga om specifika erfarenheter och argument. Men det finns ett nära besläktat problem inom själva begreppet "hegemoni". I vissa användningar, men jag tror inte hos Gramsci, förvandlas begreppet totaliserande tendens, vilken är viktig och avgörande, till ett abstrakt totaliserande och i denna form är det helt förenligt med de sofistikerade betydelseerna av "överbyggnad" och även "ideologi". Det vill säga att hegemoni kan ses som något mer enhetligt, mer statiskt och mer abstrakt än det, om det verkligen förstås, faktiskt kan vara i praktiken. Liksom varje annat marxistiskt begrepp är det speciellt känsligt för en tidsbunden till skillnad från en historisk definition och för en kategorisk till skillnad från en substantiell beskrivning. Varje isolering av dess "organisationsprinciper" eller av dess "bestämmande drag", vilka måste förstås genom erfarenhet och analys, kan mycket snabbt leda till en totaliserande abstraktion. Och då kan problemen med verkligheten kring överhöghet och underlydnad och kring deras förhållande till kooperativt skapande och gemensamma bidrag framställas på ett falskt sätt.

En genomlevd hegemoni är alltid en process. Det är inte, utom analytiskt, ett

som söker omfatta det hegemoniska i dess aktiva och formativa men också omvandlade processer. Konstverk är ofta genom sin innehållsliga och allmänna karaktär särskilt betydelsefulla källor för detta komplexa vittnesbörd.

Det främsta teoretiska problemet, med omedelbar effekt på analysmetoderna, är att skilja mellan alternativa och oppositionella initiativ och bidrag som görs inom eller emot en specifik hegemoni (vilken då sätter vissa gränser för dem eller vilken framgångsrikt kan neutralisera, förändra eller faktiskt införliva dem) och andra slags initiativ och bidrag som är omöjliga att reducera till den ursprungliga eller anpassade hegemonins termer och på det viset är oberoende. Man kan på ett övertygande sätt hävda att alla eller nästan alla initiativ och bidrag, även då de antas tydligt alternativa eller oppositionella former, i praktiken är knutna till det hegemoniska: att den dominerande kulturen så att säga både producerar och begränsar sina egna former av mot-kultur. Det finns många fler belägg för denna åsikt (till exempel romantikens kritik av den industriella civilisationen) än vad vi brukar erkänna. Men det finns uppenbarligen många specifika slag av samhällsordning, och karaktären hos de åtföljande alternativa och oppositionella bildningarna växlar. Det vore fel att förbigå betydelsen av arbeten och idéer som, trots att de klart är påverkade av de hegemoniska begränsningarna och påtryckningarna, åtminstone delvis är betydelsefulla genombrott vilka återigen delvis kan neutraliseras, reduceras eller införlivas men vilka i sina mest aktiva beståndsdelar inte desto mindre framstår som självständiga och ursprungliga.

Man får således inte anta att kulturprocessen bara är anpassningsbar, utvidgande och införlivande. Verkliga genombrott har i själva verket ofta ägt rum under specifika sociala villkor, vilka kan variera från extrem isolering till förrevolutionära sammanbrott och faktisk revolutionär aktivitet. Och vi blir bättre i stånd att se detta, tillsammans med ett mer allmänt erkännande av hegemonins ofrånkomliga påtryckningar och begränsningar, om vi utvecklar analysmetoder, vilka i stället för att reducera verk till avslutade produkter och verksamheter till fastställda positioner, har vi förmågan att i god tro urskilja den begränsade men betydelsefulla öppenheten i många verkliga initiativ och bidrag. Den begränsade men tydliga öppenheten i många konstnärliga verk blir då särskilt relevant som betecknande former, vilka möjliggör men också kräver ständiga och olika betecknande genvar.

7. Traditioner, institutioner och strömningar

Hegemoni är alltid en aktiv process, men det betyder inte att det endast är ett komplex av dominerande drag och element. Det är tvärtom alltid en mer eller mindre adekvat organisation och växelverkan mellan annars åtskilda och även oförenliga betydelse, värderingar och praktiker, vilka det särskilt införlivar i

en tydligt framträdande kultur och en verksam samhällsordning. Dessa är i sig själva levande lösningar — i vidaste mening politiska lösningar — på specifika ekonomiska realiteter. Denna införlivande process är av stor kulturell betydelse. För att förstå den, men också för att förstå det material den måste arbeta med, behöver vi särskilja tre aspekter av varje kulturell process vilka vi kan kalla traditioner, institutioner och strömningar.

Begreppet tradition har radikalt försumrats inom marxistiskt kultur-tänkande. Det betraktas som bäst vanligen som en sekundär faktor, vilken som mest kan modifiera andra och mer avgörande historiska processer. Det beror inte bara på att det brukar hänföras till överbyggnaden, utan också på att "tradition" i allmänhet betraktats som en relativt överksam, historiserad del av en samhällsstruktur: traditionen som en kvarleva av det förlutna. Men denna tolkning av tradition är svag på just den punkt där traditionens införlivande betydelse är stark: där den ses som en aktivt skapande kraft. För traditionen är i praktiken det mest påtagliga uttrycket för de dominanta och hegemoniska påtryckningarna och begränsningarna. Den är alltid något mer än en överksam historiserad del; i själva verket är den det mäktigaste praktiska införlivningsmedlet. Vad vi måste se är inte bara "en tradition" utan en *selektiv tradition*: en avsiktligt selektiv version av ett formativt förlutet och ett redan format närvarande, vilket då på ett kraftfullt sätt är verksamt i den sociala och kulturella definitions- och identifikationsprocessen.

Det är i allmänhet inte svårt att empiriskt påvisa detta. De flesta versioner av "tradition" kan snabbt visas vara radikalt selektiva. Från hela det möjliga området av det förlutna och det närvarande i en specifik kultur utväljs och betonas vissa innebörder och praktiker medan andra innebörder och praktiker förbises eller utesluts. Inom en specifik hegemoni, och som en av dess avgörande processer, presenteras detta urval och brukar med framgång präglas ut som "traditionen", "det betydelsefulla förlutna". Vad som då måste sägas om varje tradition är, att den i denna mening är en aspekt av den *samtida* sociala och kulturella organisationen och i en specifik dominerande klass intresse. Det är en version av det förlutna vars avsikt är att sammanbinda och stadfästa det nuvarande. Vad det i praktiken erbjuder är en känsla av en *förutbestämd kontinuitet*.

Det är sant att det finns svagare betydelse av "tradition", i uttalad motsats till "innovation" och "det samtida". Dessa utgör ofta reträttpunkter för samhällsgrupper som lämnats utanför av en viss hegemonisk utveckling. Det enda som återstår för dem är en tillbakablickande bekräftelse av de "traditionella värdena". Eller från en motsatt utgångspunkt, de "traditionella vanorna" isoleras genom någon aktuell hegemonisk utveckling, som element ur det förgångna vilka nu måste förkastas. Mycket av den öppna debatten om traditionen äger rum mellan representanter för dessa båda förhållningssätt. Men på en djupare nivå är det alltid den hegemoniska traditionsbetydelsen som är den mest ak-

tiva: en avsiktligt selektiv och sammanbindande process som erbjuder en historisk och kulturell bekräftelse på den samtida ordningen.

Det är en mycket mäktig process, eftersom den är knuten till många obrutna sammanhang i praktiken — familjer, platser, institutioner, ett språk — vilka upplevs direkt. Det är också en ständigt särbar process, eftersom det i praktiken måste förbigå hela betydelsefulla områden, eller omtolka eller tunna ut dem, eller förvandla dem till former som stödjer eller åtminstone inte motsäger de verkligt betydelsefulla elementen för den rådande hegemonin. Det är betecknande att mycket av de tillgängligaste och inflytelserikaste arbetena om mot-hegemonin är historiska: återerövrandet av förbigångna områden eller återupprättandet av selektiva och reducerande tolkningar. Men detta har i sin tur ringa effekt om inte linjerna till det nuvarande, i den selektiva traditionens verkliga process, tydligt och aktivt spåras. Annars blir varje återerövrande endast en kvarleva eller något marginellt. Det är på de vitala *sambandspunkterna* där en tolkning av det förflutna används för att bekräfta det nuvarande och för att antyda framtidsriktningen, som en selektiv tradition är både effektiv och särbar. Effektiv därför att den är så duktig på att skapa aktiva, selektiva samband, avfärda dem som inte behövs som "föråldrade" eller "främmande". Särattackerer dem som inte kan införlivas som "isolerade" eller "främmande". Särbar eftersom de riktiga beläggen fullständigt går att återställa och många av de alternativa eller motstridiga, obrutna sammanhangen i praktiken fortfarande finns tillgängliga. Särbar också eftersom den selektiva framställningen av "en levande tradition" alltid är knuten till uttalade samtida påtryckningar och begränsningar, även om detta ofta sker på komplexa och dolda sätt. Dess praktiska införlivanden och uteslutningar uppmuntras eller motarbetas på ett selektivt sätt och ofta så effektivt att det överlagda urvalet fås att i praktiken verifiera sig självt. Ändå kan dess selektiva privilegier och intressen, materiella till innehållt men ofta ideella till formen — däribland komplexa element ifråga om stil och ton och ifråga om grundläggande metod — fortfarande igenkännas, demonstreras och brytas. Denna kamp för och emot den selektiva traditionen är förståeligt nog en central del av alla samtida kulturaktiviteter.

Vissertigen kan en selektiv-tradition sägas bero på identifierbara institutioner, men det är att undervärdera processen att anta att den beror endast på institutioner. Relationerna mellan kulturella, politiska och ekonomiska institutioner är i sig själva mycket komplexa och innehållt i dessa relationer är en direkt antydning om kulturens karaktär i vidaste mening. Men det är aldrig bara en fråga om strömningar; dessa rörelser och tendenser verksamma inom det intellektuella och konstnärliga livet, som har ett så betydelsefullt, ibland avgörande inflytande på kulturens aktiva utveckling och som har en varierande och ofta förtäckt relation till formella institutioner.

Formella institutioner har uppenbarligen ett genomgripande inflytande på den aktiva samhällsprocessen. Det som inom den ortodoxa sociologin är abs-

traherat som "socialisering" är i praktiken i varje verkligt samhälle ett speciellt slag av införlivande. Beskrivningen av "socialisering" som en universell abstrakt process, vilken alla människor kan sägas vara beroende av, är ett sätt att undvika eller dölja detta speciella innehåll och denna speciella avsikt. Varje socialiseringsprocess inbegriper naturligtvis sådant som alla människor måste lära sig, men varje speciell process knyter denna nödvändiga inläring till en vald skala av innebörder, värderingar och praktiker, vilka på grund av sitt nära samband med den nödvändiga inläringen utgör hegemonins verkliga grund. I sin familj tas barnen om hand och lärs att ta hand om sig själva, men inom denna nödvändiga process lärs fundamentala och selektiva attityder till jaget, till andra, till samhällsordningen och till den materiella världen både medvetet och omedvetet. Undervisningen överför nödvändiga kunskaper och färdigheter men alltid genom ett speciellt urval från en hel tillgänglig skala, och med inboende attityder både till inläring och till sociala förhållanden som i praktiken strängt taget är oskäljaktiga. Institutioner som kyrkor är uttalat införlivande. Speciella samhällen och speciella arbetsplatser, som utövar effektiva och omedelbara påtryckningar på levnadsförhållandena och på utkomstmöjligheterna, lär ut, bekräftar och i de flesta fall slutligen framtvingar utvalda normer, värderingar och aktiviteter. Att beskriva effekten av alla institutioner av detta slag är att komma fram till en viktig men fortfarande ofullständig förståelse av införlivandet. I moderna samhällen måste vi lägga till de centrala kommunikationssystemen. Dessa materialiserar valda nyheter och åsikter och en vid skala av valda uppfattningar och attityder.

Ändå kan man inte utgå från att summan av alla dessa institutioner utgör en organisk hegemoni. Tvärtom, just på grund av att detta inte är "socialisering" utan en specifik och komplex hegemonisk process, är den i praktiken full av motsättningar och olösta konflikter. Det är därför den inte får reduceras till verksamheter som utgår från en "ideologisk statsapparat". Sådana apparater existerar, om än varierande, men hela processen är mycket vidare och i några viktiga avseenden självgenererande. Genom urval är det möjligt att identifiera gemensamma drag i familjen, skolan, samhället, arbetet och kommunikationerna och dessa är viktiga. Men just därför att de är specifika processer med varierande speciella avsikter och med varierande men alltid verksamma relationer med vad som under alla omständigheter på kort sikt måste göras, är de praktiska konsekvenserna lika ofta förvirring och konflikt mellan vad som upplevs som olika avsikter och värderingar, som de är ett grovt införlivande av ett teoretiskt slag. Ett verkligt införlivande uppnås vanligen i praktiken; det måste i själva verket uppnås om ett klassamhälle skall kunna grundas och bestå.

Men ingen utbildning eller påtryckning är sant hegemonisk. Hegemonins sanna tillstånd är att *själv-identifiering* med de hegemoniska formerna genomförs: en specifik och internaliserad "socialisering", som förväntas vara positiv

men som, om detta inte är möjligt, kommer att vila på ett (resignerat) erkännande av det oundvikliga och nödvändiga. En verksam kultur är i denna mening alltid mer än summan av sina institutioner, inte bara därför att dessa som framgår vid analys får mycket av sin prägel från den, utan främst därför att det är på en hel kulturell nivå som de avgörande inbördes förhållandena, inklusive förvirring och konflikter, verkligen förmedlas.

Det är därför som vi i varje analys också måste ta med strömningarna. Dessa känns mest igen som medvetna (litterära, konstnärliga, filosofiska eller vetenskapliga) rörelser och tendenser, som lättast kan skiljas åt efter sina formativa verk. Trånger vi djupare finner vi ofta att dessa är uttryck för mycket vidare, verksamma gestaltningar, vilka inte på något sätt helt kan identifieras med formella institutioner eller deras formella innebörder och värderingar och vilka ibland även på ett positivt sätt kan kontrasteras mot dem. Denna faktor är av största betydelse för förståelsen av vad som brukar specialiseras som intellektuell och konstnärligt liv. I denna grundläggande relation mellan institutionerna och strömningarna i en kultur finns stor historisk variationsrikedom, men det är i allmänhet karakteristiskt för utvecklade komplexa samhällen att strömningarna, till skillnad från institutionerna, spelar en alltmer betydelsefull roll. Eftersom sådana strömningar dessutom oundvikligen står i relation till verkliga sociala strukturer och ändå har högst varierande och ofta föräckla relationer med formellt urskiljbara sociala institutioner, kräver varje social och kulturell analys av dem procedurer som radikalt skiljer sig från dem som utvecklats för institutioner. Vad som verkligen analyseras är i varje enskilt fall en specialiserad praktiks förhållningssätt. Dessutom finns det inom varje tydlig hegemoni, som med lätthet kan beskrivas i generaliserande termer, inte bara alternativa och oppositionella strömningar (en del av dem har vid vissa historiska stadier blivit, eller är på väg att bli alternativa och oppositionella institutioner) utan också — inom vad som kan urskiljas som det dominerande — olika verksamma strömningar, som motstår varje enkel reducering till någon generaliserad hegemonisk funktion.

Det är vid denna punkt som många av dem som har verklig kontakt med sådana strömningar och deras arbeten brukar dra sig tillbaka till en avfärdande betoning av komplexiteten hos den kulturella verksamheten. Somliga förnekar helt och hållet (även teoretiskt) att sådana strömningar och sådant arbete har något samband med den samhälleliga processen och särskilt då den materiella samhällsprocessen, medan andra, då strömningarnas historiska realitet uppfattas, återför detta på ideala konstruktioner — nationella traditioner, litterära och konstnärliga traditioner, idéhistoria, psykologiska typer, själsliga arketyper — vilka vidkänner och definierar olika strömningar ofta mycket mer substantiellt än de vanliga generaliserande redogörelserna av uttalat social härstamning eller om överbyggnadens funktion, men endast genom att radikalt undantränga dem från den omedelbara kulturella processen. Som ett resultat av denna un-

danträngning ses inte strömningarna och deras arbeten som det aktiva sociala och kulturella stoff som de undantagsförestår. I vår egen kultur, där denna form av undanträngning tillfälligt och relativt blivit övertygande tack vare de misslyckade tolkningarna av härledning och överbyggnad, är den i sig själv och till sin kärna hegemonisk.

8. Dominerande, kvarlevande och framträngande

Sammansattheten hos en kultur kan man finna inte bara hos dess växlande processer och sociala definitioner — traditioner, institutioner och strömningar — utan också hos de vid varje tidpunkt historiskt varierade och växlande elementens dynamiska inbördes förhållanden. I det som jag har kallat den "tidsbundna" analysen förstås den kulturella processen som ett kulturellt system med bestämda dominerande drag: en feodal kultur eller en borgerlig kultur eller en övergång från den ena till den andra. Denna betoning av dominerande och definitiva drag är viktig och ofta verksam i praktiken. Men ofta händer det att dess metodik reserveras för den historiska analysens mycket annorlunda funktion, där en känsla av rörelse inom vad som vanligtvis abstraheras som ett system är helt nödvändig, särskilt om den ska hänga samman med framtidens punkt nödvändigt att beakta de komplexa inbördes förhållandena mellan rörelser och tendenser både inom och utöver en specifik och verksam dominans. Det är nödvändigt att undersöka hur dessa förhåller sig till hela den kulturella processen snarare än endast till det utvalda och abstraherade dominerande systemet. Sålunda är beteckningen "borgerlig kultur" en tydligt generaliserande beskrivning och hypotes som inom den tidsbundna analysen uttrycks genom grundläggande jämförelser med en "feodal kultur" eller en "socialistisk kultur". Emellertid behövs den som en beskrivning av en kulturell process som sträcker sig över fyra eller fem sekler och omfattande mängder av olika samhällen, omedelbar historisk och inom sig jämförande differentiering. Men även om detta accepteras och genomförs i praktiken, kan den "tidsbundna" definitionen utöva tryck som en statisk typ mot vilken alla kulturella processer mäts, antingen för att visa typens "stadier" eller "variationer" (vilket fortfarande är historisk analys) eller som sämst för att välja ut sådana bevis som verkar stödja och utesluta de "marginella" eller "tillfälliga" eller "sekundära" bevisen.

Sådana misstag går att undvika om vi, under bibehållande av den tidsbundna hypotesen, kan finna termer vilka innefattar inte bara "stadier" och "variationer" utan de inneboende dynamiska relationerna i varje verklig process. Vi måste naturligtvis fortfarande tala om det "dominerande" och det "verksamma", och i dessa betydelsefulla det hegemoniska. Men vi finner att vi

också måste tala om, och med ytterligare differentiering för var och en, det "kvarlevande" och det "framträngande", vilka i varje verklig process och vid varje ögonblick i processen är betydelsefulla både i sig själva och genom vad de avslöjar om det "dominerandes" utmärkande drag.

Med "kvarlevande" menar jag någonting annat än "arkaisk", även om det i praktiken ofta är mycket svårt att skilja mellan dem. Varje kultur innefattar åtkomliga element ur sitt förflutna, men deras plats i den samtida kulturella processen varierar grundligt. "Arkaiskt" kallar jag det som helt och hållet betraktas som en del av det förflutna, något som kan iakttas, undersökas, eller t o m vid vissa tillfällen "återupplivas" på ett medvetet specialiserat sätt. Med "kvarlevande" menar jag något helt annat. Det "kvarlevande" har definitionsmässigt verksamt formats i det förflutna men är fortfarande aktivt i kulturprocessen inte bara, och ofta inte alls, som något ur det förflutna utan som något verksamt i det närvarande. Vissa erfarenheter, betydelser och värderingar, vilka inte kan uttryckas eller egentligen verifieras utifrån den dominerande kulturen, levs och praktiseras icke desto mindre på grundval av det kvarlevande — kulturellt såväl som socialt — av någon tidigare social och kulturell institution eller strömning. Det är viktigt att urskilja denna aspekt av det kvarlevande, vilken kan stå i ett alternativt eller t o m oppositionellt förhållande till den dominerande kulturen, från den aktiva yttring av det kvarlevande (det är detta som skiljer det från det arkaiska) som helt eller till stor del införlivats med den dominerande kulturen. Det finns tre karakteristiska exempel i den samtida engelska kulturen där denna distinktion blir en exakt analytisk term. Sålunda är den organiserade religionen till övervägande del en kvarleva, men inom denna finns en betydelsefull skillnad mellan praktiskt taget alternativa och oppositionella betydelser och värderingar (absolut broderskap, att tjäna andra utan belöning) och en mängd införlivade betydelser och värderingar (offentlig moral, den samhällsordning av vilken det utomvärldsliga är en åtskild neutraliserande eller bekräftande beståndsdel). Vidare är idén om att bo på landet främst en kvarleva men i vissa avseenden ett alternativt till eller står i opposition till den urbana industriella kapitalismen, men i allmänhet är den införlivad, som en idealisering eller dröm, eller som en exotisk möjlighet på fritiden — som permanent bostad eller som flyktmöjlighet — hos själva den dominerande ordningen. Vidare finns det i monarkin knappast någonting som är en aktiv kvarleva (alternativ eller oppositionell), men med en tung och avsiktlig tilläggsvändning av det arkaiska har en kvarlevande funktion helt införlivats som en specifik politisk och kulturell funktion — som anger begränsningarna såväl som metoderna — hos ett slags kapitalistisk demokrati.

Ett kvarlevande kulturellt element befinner sig vanligen på något avstånd från den verksamma dominerande kulturen, men en viss del av det, en viss version därav — särskilt om kvarlevan kommer från något viktigt område i det förflutna — måste i de flesta fall införlivas, om den verksamma dominerande

kulturen skall kunna verka förnuftig inom dessa områden. Dessutom kan inte den dominerande kulturen på vissa punkter tillåta alltför mycket kvarlevande erfarenhet och praktik utanför sig själv, åtminstone inte utan risk. Det är i införlivandet av det aktivt kvarlevande — genom att omtolka, späda ut, framhäva, välja och vraka — som den selektiva traditionen särskilt tydligt kan ses i verksamhet. Det är speciellt märkbart vad gäller olika versioner av den "litterära traditionen", som passerar genom valda tolkningar av litteraturens karaktär till sammanbindande och införlivande definitioner av vad litteratur nu är och vad den borde vara. Detta är ett avgörande område bland många, eftersom det är vissa alternativa eller t o m oppositionella tolkningar av vad litteratur är (har varit) och vad en litterär erfarenhet (och i en vanlig avledning, annan betydelsefull erfarenhet) är och måste vara, där — i strid med införlivandets påtryckningar — aktiva kvarlevande betydelser och värderingar upprätthålls.

Med "framträngande" menar jag, i första hand, att nya betydelser och värderingar, nya praktiker, nya relationer och nya slags relationer hela tiden skapas. Men det är oerhört svårt att skilja mellan dem som utgör verkliga beståndsdelar i en ny fas av den dominerande kulturen (och i denna betydelse "artspecifik") och dem som är väsentliga alternativt till eller i opposition till den — framträngande i en striktare mening än endast nymodig. Eftersom vi alltid beaktar relationer inom en kulturell process, kan definitioner av det framträngande på samma sätt som av det kvarlevande endast göras i relation till det dominerande i dess fulla innebörd. Ändå är det kvarlevandes sociala ställning alltid lättare att förstå, eftersom en stor del därav (men inte allt) hänfö sig till tidigare sociala strömningar och faser i den kulturella processen, varigenom vissa verkliga betydelser och värderingar alstrades. När sedan en viss fas försummas i den dominerande kulturen börjar man söka sig bakåt till dessa betydelser och värderingar som skapats i verkliga samhällen och verkliga situationer i det förflutna och som fortfarande verkar ha betydelse, eftersom de representerar senterar områden av mänskliga erfarenheter, strävanden och uppnådda mål, som den dominerande kulturen bortser från, nedvärderar, motsätter sig, förtrycker eller inte ens kan vidgå.

Med det framträngande förhåller det sig helt annorlunda. Det är sant att i varje faktisk samhällsstruktur, och särskilt i dess klasstruktur, finns det alltid en social bas för sådana element i kulturprocessen som är alternativa till eller står i opposition till de dominerande elementen. Ett slags bas har på ett värdefullt sätt beskrivits i den marxistiska teorins huvuddel: bildandet av en ny klass, det begynnande medvetandet hos en ny klass, och — som en verklig process inom detta — tränger element av en ny kulturell strömning oregelbundet fram. När arbetarklassen framträdde som klass satte det omedelbart spår (i t ex England på 1800-talet) i kulturprocessen. Men bidragen var utomordentligt ojämnt fördelade i processens olika delar. Nya sociala värderingar och institu-

tioner skapades långt före strikt kulturella institutioner, medan specifika kulturella bidrag, fastän betydelsefulla, var mindre energiska och självständiga än vare sig allmänna eller institutionella nyskapelser. En ny klass är alltid en källa till en framträngande kulturell praxis, men medan den som klass fortfarande är relativt underordnad torde detta alltid vara en ojämn process och med säkerhet en ofullständig sådan. Ty en ny praxis är naturligtvis inte en isolerad process. Allteftersom den tränger fram, särskilt om den står i opposition snarare än utgör ett alternativ, kommer införlivandeförsöken tydligt igång. Ett exempel på det är under samma period i England den radikala populärpressens framväxt och sedan dess effektiva införlivande. Likaså framträngandet och införlivandet av arbetarklassens skrivande, där det grundläggande problemet med framträngandet står klart, eftersom basen för införlivandet i sådana fall är de erkända litteraturformernas effektiva dominans — ett införlivande som så att säga redan bestämmat och begränsat framträngandet. Men utvecklingen är alltid oregelbunden. Försök till ett totalt införlivande görs mest direkt mot de tydligt alternativa eller oppositionella klasselementen: fackföreningar, arbetarklassens politiska partier, arbetarklassens livsstilar (införlivade i "populär" journalistik, reklam och kommersiellt nöjesliv). Framträngandets process är under sådana förhållanden en ständigt upprepad och alltid förnyelsebar rörelse bortom det praktiska införlivandets fas, vilket vanligen blir ännu svårare genom att mycket av införlivandet ser ut som ett erkännande och därmed som ett slags *accepterande*. I denna komplexa process uppstår ständigt en sammanblandning av det lokalt kvarlevande (som en form av motstånd mot införlivandet) och det allmänt framträngande.

Det kulturella framträngandet sett i relation till hur en klass tränger fram och växer i styrka är då alltid av stor betydelse och alltid komplex. Men vi måste också inse att det inte är det enda slaget av framträngande. Detta erkännande är i teorin mycket svårt fast det finns gott om praktiska belägg. Vad som verkligen måste bli sagt, som ett sätt att definiera viktiga element hos både det kvarlevande och det framträngande, och som ett sätt att kunna förstå karaktären hos det dominerande, är att *ingen produktionsätt och därför ingen dominerande samhällsordning och därför ingen dominerande kultur någonsin i verkligheten omfattar eller uttömmar all mänsklig praxis, all mänsklig energi och all mänsklig avsikt*. Detta är inte enbart ett negativt påstående, som låter oss ta hänsyn till betydelsefulla händelser utanför eller mot det dominerande skicket. Det är tvärtom ett drag hos de dominerande skicken att de väljer ut och följaktligen utesluter hela skalan av mänsklig praxis. Det som utesluts kan ofta utpekas som det personliga eller det privata, som det naturliga eller det metafysiska. Det är faktiskt vanligen i en eller annan av dessa termer som det uteslutna området uttrycks, eftersom det som det dominerande på ett effektivt sätt fångat in är den rådande definitionen av det samhälleliga.

Det är detta infångande som man särskilt måste motsätta sig. För det finns

alltid, om än i varierande grad, praktiskt medvetande i specifika relationer, specifika färdigheter, specifika uppfattningar, som utan tvekan är sociala och som en specifik dominerande samhällsordning bortser ifrån, utesluter, förtrycker eller helt enkelt inte vidgår. Ett distinkt och jämförbart drag i varje dominerande samhällsordning är hur långt det sträcker sig in i hela skalan av praktiker och erfarenheter i ett införlivandeförsök. Det kan finnas erfarenhetsområden som det är villigt att bortse ifrån eller undvara, beteckna som privata eller specialisera som estetiska eller generalisera som naturliga. Och vartefter samhällsordningen förändras, varierar dessa relationer i takt med dess egna framväxande behov. Inom den avancerade kapitalismen när sålunda, på grund av förändringar i arbetets sociala karaktär, i kommunikationernas sociala karaktär och i beslutsfattandets sociala karaktär, den dominerande kulturen mycket längre än någonsin tidigare i det kapitalistiska samhället in i hittills "förbehållna" eller "upplåtna" erfarenhetsområden, praktiker och betydelse. Den dominerande ordningen har alltså trängt in på ett avsevärt större område av hela den sociala och kulturella processen. Det gör i sin tur framträngandets problem särskilt akut, och det minskar gapet mellan de alternativa och de oppositionella elementen. Ett alternativ, särskilt om det rör något som inkräktar på betydelsefulla områden för det dominerande, betraktas ofta som något oppositionellt och omvandlas ofta genom påtryckningar till att bli det. Ändå kan det även här finnas områden av praktiker och betydelse, som den dominerande kulturen nästan definitionsmässigt utifrån sin egen begränsade karaktär, eller i sin ytterliga deformation, är oförmögen att egentligen vidgå. Framträngande element kan faktiskt införlivas, men lika ofta är de införlivande formerna endast efterbildningar av den ursprungliga, framträngande kulturella praktiken. Varje framträngande av betydelse utöver eller emot ett dominerande skick är mycket svårt under dessa förutsättningar, i sig självt och i den upprepade sammanblandningen med efterbildningarna och nymodigheterna i den införlivade fasen. Ändå är, såväl i vår egen tid som i andra, framträngande kulturell praxis ett obestridligt faktum och är tillsammans med en aktivt kvarlevande praktik en nödvändig komplikation till en förment dominerande kultur.

Denna komplicerade process kan fortfarande delvis beskrivas i klassstermer. Men det finns alltid andra sociala vara och medvetanden som ignoreras och utesluts: alternativa uppfattningar av andra i omedelbara relationer: nya uppfattningar av och praktiker i den materiella världen. I praktiken är dessa kvalitativt anorlunda från de framträngande och uttalade intressena hos en uppstigande klass. Relationerna mellan dessa två källor till framträngandet — klassen och det uteslagna sociala (mänskliga) området — står inte nödvändigtvis i motsats till varandra. Ibland kan de stå varandra mycket nära, och mycket i den politiska praktiken beror på relationerna mellan dem. Men kulturellt och som en teoretisk fråga kan dessa områden betraktas som åtskilda.

Vad som i sista hand är avgörande för förståelsen av en framträngande

kultur, vilket skjuler den från både det dominerande och det kvarlevande, är att den aldrig är enbart en fråga om omedelbar praktik: den är i själva verket helt beroende av att finna nya former eller anpassade former. Om och om igen är det vi måste iakttä i praktiken ett *för-framträngande*, aktivt och påtryckande men inte ännu fullt artikulerat, snarare än det tydliga framträngande som med större säkerhet kunde namnges. Det är för att bättre förstå för-framträngandets villkor såväl som de tydligare formerna av det framträngande, det kvarlevande och det dominerande, som vi behöver begreppet känslöstrukturer.

9. Känslöstrukturer

I de flesta beskrivningar och analyser framställs kulturen och samhället vanemässigt i förfluten tid. Den starkaste barriären mot att erkänna människans kulturella verksamhet är denna omedelbara och regimässiga omvandling av upplevelser till färdiga produkter. Vad som kan försvaras som en procedur i den medvetna historien, där man utifrån vissa antaganden kan anse att många skeenden definitivt är avslutade, projiceras vanemässigt inte bara på det ogräpbara förflutna utan också på samtiden, där relationer institutioner och strömningar, i vilka vi alla fortfarande är aktivt inblandade, av denna procedur omvandlas till färdigbildade helheter snarare än formande och formativa processer. Analysen koncentrerar sig sedan på relationerna mellan dessa frambrungade institutioner, strömningar och erfarenheter så att nu, på samma sätt som i det frambrungade förflutna, endast de fastställda uttalade formerna existerar, och det levande närvarande definitionsmässigt alltid träder tillbaka.

Då vi börjar fatta hur denna procedur dominerar, börjar titta in i dess centrum och om möjligt utanför dess kanter, kan vi på ett nytt sätt förstå separationen mellan det sociala och det privata, som är en så inflytelserik och tongivande kulturell attityd. Om det sociala alltid är något förflutet, i den meningen att det alltid är format, måste vi verkligen finna andra termer för den oavvisliga upplevelsen av det nuvarande: inte bara det tidsmässigt nuvarande, insikten om ett visst ögonblick, utan det specifika nuvarande varat, det oförtyteligt fysiska, inom vilket vi utan tvekan kan urskilja och erkänna institutioner, strömningar, förhållningssätt, men inte alltid som färdiga produkter, definierande produkter. Och om då det sociala är det fastställda och uttalade — de kända relationerna, institutionerna, strömningarna, förhållningssätten — förstås och definieras allt det som är nuvarande och befinner sig i rörelse, allt det som undflyr eller verkar undfly det fastställda och det uttalade och det kända, som privat: detta, här, nu, levande, aktivt, "subjektivt".

Det finns en annan besläktad distinktion. På det sätt som tanken beskrivs, i samma vanemässiga förflutna tempus, är det så annorlunda i sina uttalade och avslutade former, från mycket eller t o m allting som vi för närvarande kan

känna igen som tänkande, att vi sätter emot det mer aktiva, mer flexibla, mindre entydiga termer — medvetande, upplevelse, känsla — och sedan ser vi även dessa dras mot fastställda, avslutade, tillbakaträdande former. Denna punkt är särskilt tillämplig på konstverk, vilka i en mening verkligen är uttalade och färdiga former — faktiska objekt inom bildkonsten, förtingligade konventioner och beteckningssätt (semantiska figurer) inom litteraturen. Men inte bara det, för att fullständiga deras inneboende process måste vi göra dem närvarande i specifikt aktiva "avläsningar". Det är också det att själva konstskapandet aldrig sker i förfluten tid. Det är alltid en formativ process inom ett specifikt närvarande. Vid olika tillfällen i historien och på olika utmärkande sätt har verkligheten och företrädet hos en sådan närvaro och sådana processer, sådana skiftande och ändå specifika faktiska förhållanden på ett kraftfullt sätt framhävt och återkrävt, liksom de i praktiken förstås hela tiden genomlevs. Men de framhävs då ofta själva som former i tävlan med andra kända former: det subjektiva till skillnad från det objektiva; erfarenheten från tron: det omedelbara från det allmänna; det personliga från det samhälleliga. Den odiskutabla makten hos två stora moderna ideologiska system — det "estetiska" och det "psykologiska" — härleder sig ironiskt nog från dessa betydelse av händelse och process, där erfarenhet, omedelbar känsla och sedan subjektivitet och personlighet nyigen generaliserats och sammanförts. Mot dessa "personliga" former är de ideologiska system som för fram fastställt sociala generallitet, kategoriska produkter, och absoluta strömningar relativt maktlösa inom sin specifika dimension. Det gäller framför allt för en av de dominerande riktningarna inom marxismen med dess vanemässiga missbruk av det "subjektiva" och det "personliga".

Ändå är det reduceringen av det samhälleliga till fastställda former som förblir det stora misstaget. Marx påpekade ofta detta, och vissa marxister citerar honom på fastställda sätt innan de återvänder till de fastställda formerna. Misstaget ligger som så ofta i att man tar analyserna för att vara innehållstermer. Följaktligen talar vi om en världssyn eller om en förhärskande ideologi eller om en klassyn, ofta med tillräckliga belägg, men i den här glidningen mot förfluten tid och mot en fastställd form antas vi, eller vet inte ens att vi måste anta, att dessa existerar och genomlevs på ett specifikt och definitivt sätt i entasta och framträngande former. Kanske kan de döda reduceras till fastställda former, fastän deras överlevande vittnesbörd är motståndare till det. Men de levande vill inte bli reducerade, åtminstone inte i första personen; levande tredje personer kan tänkas vara annorlunda. Alla de kända komplexiteterna, de upplevda spänningarna, förändringarna och osäkerheterna, de in-trikata formerna av oberäknelighet och förvirring, svär mot reduceringens termer och snart, genom en utvidgning, mot själva den samhälleliga analysen. Sociala former tillåts då ofta för det allmängiltiga men utestängs, föraktfullt från varje möjlig tillämplighet på denna omedelbara och verkliga betydelse av

varat. Och från de abstraktioner som i sin tur formats av denna utstångande handling — den "mänskliga fantasin", det "mänskliga psyket", det "omedvetna", med sina "funktioner" i konsten, myten och drömmen — utvecklas då mer eller mindre snabbt nya och undanträngda former av samhällsanalys och kategorisering, vilka åsidosätter alla specifika sociala tillstånd.

Sociala former är tydligen lättare att känna igen, då de är artikulerade och uttalade. Vi har sett detta i skalan från institutioner till strömningar och traditioner. Vi kan se det igen i skalan från dominerande trossystem och utbildningssystem till inflytseriska förklarings- och argumentationssystem. Alla dessa är verksamt närvarande. Många är formade och avsiktliga, och en del är helt fastställda. Men även när de alla har identifierats, är de inte någon fullständig förteckning ens av socialt medvetande i dess enklaste mening. För de blir till socialt medvetande endast då de levs aktivt i verkliga förhållanden och dessutom i förhållanden som är mer än ett systematiskt utbyte mellan fastställda enheter. Just därför att allt medvetande är socialt uppträder dess processer inte endast mellan utan också inom olika förhållanden och dem som är inblandade i dem. Och detta praktiska medvetande är alltid mer än handhavandet av fastställda former och enheter. Spänningar förekommer ofta mellan den vedertagna tolkningen och den praktiska upplevelsen. Där denna spänning kan göras direkt och uttalad eller där vissa alternativa tolkningar är tillgängliga, befinner vi oss fortfarande inom en dimension av relativt fastställda former. Men spänningen är lika ofta oro, stress, undanträngande, en latens: ögonblicket för en medveten jämförelse är ännu inte kommen. Ofta kommer det inte heller. Och jämförelse är på intet sätt den enda processen, fast den är mäktig och betydelsefull. Där finns erfarenheter som de fastställda formerna inte talar till alls, vilka de i själva verket inte vidgår. Där finns viktiga klivna erfarenheter, där den tillgängliga betydelsen skulle förvandla delen till det hela, eller helheten till en del. Och även där man utan uppenbara svårigheter kan finna överensstämmelse mellan form och gensvar kan det finnas modifierationer, reservationer, indikationer någon annanstans: vad överensstämmelsen verkade slå fast hör fortfarande hemma på annat håll. Det praktiska medvetandet är nästan alltid annorlunda än det offentliga medvetandet, och det är inte bara en fråga om relativ frihet eller kontroll. Ty det praktiska medvetandet är det som verkligen levs och inte bara det man tror levs. Ändå är de faktiska alternativen till de vedertagna och frambringade, fastställda formerna inte tystnad, inte det frånvarande, det omedvetna, som den borgerliga kulturen har gjort till en myt. Det är ett slags kännande och tänkande som är socialt och materiellt, men bara ett embryo, innan det kan bli till en fullt artikulerad och definierad förändring. Dess förhållande till det redan artikulerade och definierade blir då oerhört invecklat.

Denna process kan direkt observeras i ett språks historia. Trots en påtaglig och på vissa nivåer avgörande kontinuitet i grammatiken och vokabulären

talar ingen generation helt samma språk som sina föregångare. Skillnaden kan definieras i termer som tillägg, uträddingar och modifieringar, men de är inte uttömmande. Vad som verkligen förändras är någonting ganska allmänt över en vid skala, och den beskrivning som ofta passar förändringen bäst är den litterära termen "stil". Det är en allmän förändring, snarare än en uppsättning överlagda val, ändå kan vissa val härledas från den, liksom vissa effekter. Liknande förändringar kan observeras i beteende, klädedräkt, arkitektur och andra former av socialt liv. Det är en öppen fråga — dvs en uppsättning specifika historiska frågor — om i någon av dessa förändringar en viss grupp har varit dominerande eller inflytelserik, eller om de är resultat av en mycket mer allmän ömsesidig påverkan. Ty vad vi definierar är en speciell egenskap hos de sociala erfarenheterna och förhållandena, vilka historiskt skiljer sig från andra speciella egenskaper som ger en känsla av en generation eller en period. Relationerna mellan denna egenskap och de andra specificerande historiska kännetecknen på föränderliga institutioner, strömningar och föreställningar, och bortom dessa de föränderliga sociala och ekonomiska relationerna mellan och inom klasser, är återigen en öppen fråga: dvs en uppsättning specifika historiska frågor. Den metodologiska konsekvensen av en sådan definition är emellertid att dessa specifika kvalitativa förändringar inte *antas* vara ett epifenomen till förändrade institutioner, strömningar och föreställningar, eller endast andrahandsbevis för förändrade sociala och ekonomiska relationer mellan och inom klasser. Samtidigt tas de från början för att vara en *social* erfarenhet snarare än en "personlig" erfarenhet eller endast en yttlig eller tillfällig "mindre förändring" av samhället. De är sociala på två sätt, som skiljer dem från de reducerade betydelseerna av det samhälleliga som det institutionella och det formella. För det första är de *förändringar av närvaro* (medan de genomlevs är detta uppenbart, då de har genomlevts är det fortfarande deras påtagliga kännetecken). För det andra får de, fastän de är framträngande eller för-framträngande, inte invänta definiering, klassificering, eller rationalisering, innan de utöver kännbara påtryckningar och sätter effektiva gränser för upplevelse och handling.

Sådana förändringar kan definieras som förändringar i *känslomässiga strukturer*. Termen är svår men ordet "känsla" är valt för att betona en skillnad från de mer formella begreppen "världssyn" eller "ideologi". Det är inte bara det att vi måste gå utöver formellt omfattade och systematiska trossatser, fastän vi förstås alltid måste inbegripa dem. Vad som intresserar oss är betydelse och värderingar som de aktivt levs och förnimms. Relationerna mellan dem och formella eller systematiska föreställningar växlar i praktiken (och även historiskt) över en skala från formellt samtycke med privat avvikelse till den mer nyanserade ömsesidiga påverkan mellan utvalda och tolkade trossatser och gjorda och bestyrkta erfarenheter. En alternativ definition skulle vara *erfarenhetsstrukturer*. Det är på sätt och vis ett bättre och vidare ord, men med den

svårigheten att en av dess betydelse har den förlutna form som är det viktigaste hindret för att erkänna det samhälleliga erfarenhetsområde som ska definieras. Vi talar om karakteristiska element som impulser, behärskning och ton, speciellt känsliga element i medvetande och förhållanden — inte känsla i motsats till tanke, utan tanken som känsla och känslan som tanke — ett praktiskt medvetande av ett närvarande slag, i en levande och samverkande kontinuitet. Vi definierar då dessa element som en "struktur": en uppsättning specifika interna relationer, på samma gång hopflätade och motsärande. Men vi definierar också en social upplevelse som fortfarande *äger rum*, ofta ännu inte erkänd som social utan tagen för att vara privat, präglad av starka personliga tycken, även isolerande, men som i en analys (fast sällan annars) har sina framträngande, förenande, och dominerande karakteristika, faktiskt sina specifika hierarkier. Dessa känns ofta lättare igen på ett senare stadium, då de har blivit (som så ofta händer) formaliserade, klassificerade och i många fall byggts in i institutioner och strömningar. Då har situationen förändrats: en ny känslstruktur har vanligen redan börjat bildas i den sanna sociala närvaron.

Metodologiskt är då en "känslstruktur" en kulturell hypotes, i själva verket härledd ur försök att förstå sådana element och deras samband under en generation eller period och som alltid behöver återföras i ömsesidig påverkan till sådana belägg. Det är inledningsvis mindre enkelt än när det gäller mer formellt strukturerade sociala hypoteser, men det passar bättre in på den faktiska skalan av kulturella belägg: historiska naturligtvis, men ännu mer (där det spelar större roll) i vår nuvarande kulturella process. Hypotesen är speciellt tillämplig på konst och litteratur, där det sanna sociala innehållet i ett betydelsefullt antal fall är av detta närvarande och känsloladdade slag, som inte utan men kan reduceras till trossystem, institutioner eller uttalade allmänna förhållanden, fastän den kan inbegripa alla dessa som genomlevda och upplevda, med eller utan spänningar, eftersom den uppenbarligen också tar med element av en social och materiell (fysisk eller naturlig) erfarenhet som kan ligga bortom, eller vara avtäck eller ofullständigt täckt av, de på andra ställen igenkännliga systematiska elementen. Den omisskännliga närvaron av vissa element i konsten, som inte täcks av (även om de stundom kan reduceras till andra formella system, är den sanna källan till de specialiserade kategorierna "det estetiska", "konsten" och "skönlitteraturen". Vi behöver å ena sidan erkänna (och välkomna) dessa elements specificitet — specifika känslor, specifika rytmer — och ändå finna på hur vi kan konstatera deras specifika slags socialitet, och på så sätt förhindra att de undantas den sociala erfarenheten, vilket endast är möjligt då själva den sociala erfarenheten på ett kategoriskt sätt (och i grunden historiskt) reducerats. Vi är då inte endast angelägna om att återställa ett socialt innehåll i dess fulla betydelse av skapande omedelbarhet. Idén om en känslstruktur kan speciellt relateras till påvisade former och konventioner — semantiska figurer — vilka ofta inom konsten och litteraturen är bland de

alla första tecknen på att en sådan ny struktur håller på att bildas. Dessa relationer kommer mer i detalj att diskuteras i kommande kapitel, men som en fråga om kulturteori är detta ett sätt att definiera former och konventioner inom konsten och litteraturen som element oupplösligt förenade med en social materiell process: inte genom en avledning från andra sociala former och former, utan som sociala strömningar av ett speciellt slag som i sin tur kan ses som en artikulation (ofta den enda helt tillgängliga artikulationen) av känslstrukturer, vilka som levande processer upplevs som något mycket vidare.

Ty känslstrukturer kan definieras som *upplösta* sociala erfarenheter, till skillnad från andra sociala semantiska bildningar som har *färlits ut* och är tydligare och mer omedelbart tillgängliga. Långt ifrån all konst har samband med en samtida känslstruktur. De verksamma strömningarna hos större delen av den faktiska konsten har ett samband med redan klart framträdande sociala strömningar, dominerande eller kvarlevande, och det är i första hand med framträngande strömningar (fast ofta i form av modifieringar eller störningar i de äldre formerna) som känslstrukturen som *lösning* hör samman. Ändå är denna specifika lösning aldrig enbart ett flöde. Det är en strukturerad strömning som, eftersom den befinner sig i utkanten av den semantiska artikulationen — nya semantiska figurer — upptäcks i den materiella praktiken: ofta, som det verkar, på relativt isolerade sätt, som först senare uppfattas som en betydelsefull generation (ofta i praktiken en minoritet). Detta är i sin tur ofta den generation som är en väsentlig länk till sina efterföljare. Det är sålunda en specifik struktur av speciella kopplingar, speciella betoningar och hämningar och, i vad som ofta är dess lättast igenkännbara former, speciella djupa utgångspunkter och slutsatser. Den tidiga viktorianska ideologin specificerade till exempel den utsatthet som orsakades av fattigdom, skulsättning eller "oäkta" börd som socialt misslyckande eller avsteg. Den samtida känslstrukturen, hos de nya semantiska figurerna hos Dickens, Emily Brontë och andra, specificerade under tiden utsattheten och isoleringen som ett *alhmänt* tillstånd, och fattigdom, skulsättning eller "oäkta" börd som exempel därpå. En alternativ ideologi, som kopplade ihop en sådan utsatthet med den sociala ordningens natur, formades i allmänhet först senare. Här gavs nu förklaringar men med reducerad spänning: den sociala förklaringen blev fullt erkänd, intensiteten hos en upplevd fruktan och skam blev nu skingrad och generaliserad.

Exemplet påminner oss slutligen om den komplexa relationen mellan skilda känslstrukturer och skilda samhällsklasser. Den är historiskt mycket växlande. I England mellan 1660 och 1690 kan till exempel två känslstrukturer lätt urskiljas (bland de besegrade puritanerna och vid det återinsatta hovet), fastän ingendera i litteraturen eller någon annanstans kan reduceras till dessa grupperns ideologier eller till deras formella (i praktiken komplexa) klassrelationer. Ibland är framträngandet av en ny känslstruktur lättast att koppla ihop

112 II. Kulturteori

med uppkomsten av en klass (England 1700-60); vid andra tillfällen med mot- sägelser, splittring eller mutation inom en klass (England 1780-1830 eller 1890-1930), då en strömning förefaller att bryta sig ur sina klassnormer, fastän den i grund och botten behåller sina lojaliteter, samtidigt som spänningen genom- levs och artikuleras i radikalt nya semantiska figurer. Vilket som helst av dessa exempel behöver en detaljerad utredning, men vad det nu är frågan om, teore- tiskt, är hypotesen om en metod för social gestaltning, uttaland och igenkännlig i specifika slags konst, som kan särskiljas från andra sociala och semantiska gestaltningar genom sin artikulation av det *närvarande*.

10. Kultursociologi

Många av sociologins procedurer har begränsats eller förvärrats av reduce- rade och reducerande begrepp om samhället och det samhälleliga. Det är sär- skilt märkbart inom kultursociologin. Inom den radikala empiristiska traditi- onen, ofta i praktiken associerad med marxismen, har viktigt arbete rörande institutioner utförts. De stora moderna kommunikationssystemen är nu så up- penbart nyckelinstitutioner i de avancerade kapitalistiska samhällena att de kräver samma slags uppmärksamhet, åtminstone inledningsvis, som de indu- striella produktions- och distributionsinstitutionerna. Studier av ägande och kontroll av den kapitalistiska pressen, den kapitalistiska filmen och den kapita- listiska och statskapitalistiska radion och televisionen hänger, historiskt och teoretiskt, samman med en vidare analys av det kapitalistiska samhället, den kapitalistiska ekonomin och den nykapitalistiska staten. Vidare behöver många av dessa institutioner analyseras i anslutning till den moderna imperia- lismen och nykolonialismen som de på ett avgörande sätt har att göra med (se Shiller, 1969).

Utöver deras empiriska resultat tvingar dessa analyser fram en teoretisk revidering av formeln om bas och överbyggnad och av definitionen av produk- tivkrafterna på ett samhällsområde, där storskalig kapitalistisk ekonomisk verksamhet och kulturproduktion nu är omöjliga att skilja åt. Om inte denna teoretiska revidering görs, kommer till slut även de radikala och anti-kapitalis- tiska empirikernas bästa arbeten av kvävas eller absorberas av den borgerliga kultursociologins specifika teoretiska strukturer. Det borgerliga begreppet "masskommunikation" och det därmed förbundna radikala begreppet "mass- manipulation" är båda lika ofullständiga för dessa centrala och varierande institutioners sanna sociologi. Redan på ett tidigt stadium i analysen behöver dessa odifferentierade och blockerande begrepp ersättas av hegemonins moti- verande och specificerande termer. Vad både den borgerliga och den radikala empiriska kulturteorin har uppnått är en social *neutralisering* av sådana insti- tutioner: begreppet "massan" ersätter och neutraliserar specifika klasstrukturer;

begreppet "manipulation" (en verksam strategi i den kapitalistiska rekla- men och politiken) ersätter och neutraliserar kontrollens, urvalets och införliv- vandets komplexa växelverkan och det sociala medvetandets faser, vilka övensamtämmer med verkliga sociala situationer och relationer.

Detta neutraliserande element har varit speciellt uppenbart i det studium av "effekter" som har upptagit den empiriska borgerliga sociologin. Här är analy- sen och även påvisandet av "effekterna" förutbestämd av antagandet av nor- mer, som antingen såsom "socialiseringen" är abstrakta eller mystifierande (precis som "socialiseringens" historiska och klassmässiga variationer som be- höver studeras), eller, som i studierna av effekterna på politiken eller på "våld", i sig själva är "effekter" av en hel aktiv samhällsordning, som inte analyseras utan helt enkelt tas som bakgrund eller som empirisk "kontroll". Den kom- plexa sociologi som gäller en verklig publik och mottagandets och gensvarets verkliga förutsättningar i dessa högst värdande system (biopubliken, tidningar- nas läsare och televisionens tittare har symmetriska olika sociala strukturer), skymms av de borgerliga normerna "kulturproducenterna" och "masspubliken", vilket får till följd att dessa producenters komplexa sociologi, som förvaltare och agenter inom kapitalistiska system, i sig självt inte utvecklas.

Ytterligare en följd av detta slags koncentration på "masskommunikationer" är att analysen normalt inte omfattar institutioner, där dessa normer inte tycks finnas: till exempel förlagsverksamheten, som nu undergår en kritisk fas av kapitalistisk omorganisation med kulturella följdverkningar som ofta inte ses som ett problem, eftersom det inte är ett "massproblem". Det har förekommit ideliga och ofta berättigade klagomål på "vulgärmarxismen", men att stor- skaliga internationella investeringar och integrering med många andra produk- tionsformer altimer har trängt in på de småskaliga kapitalistiska institutionerna — som stått för den liberala ideologin om en "sann" kulturell produktion (till skillnad från "masskulturen") — är ett på samma gång ekonomiskt som kultu- relt faktum.

Kulturella effekter behöver inte alltid vara indirekta. Det är i praktiken omöjligt att skilja romanens utveckling som litterär form från de högst spe- ciella ekonomiska villkor som råder för utgivning av skönlitteratur. Detta har varit sant, med många negativa effekter (som ofta isolerats och hävdats vara enkla förändringar i stilkänsla eller teknik) åtminstone sedan 1890-talet, även om de direkta negativa effekterna nu är mycket mer uppenbara. En analys av romanens sociologi måste inbegripa många faktorer, men alltid denna direkt ekonomiska faktor, som av ideologiska orsaker vanligtvis utesluts. Att införa den ekonomiska determineringen i kulturstudierna är naturligtvis marxismens speciella bidrag, och det finns tillfällen då bara att införa detta är ett uppenbart framsteg. Men det får inte stanna vid det, eftersom vad som verkligen erford- ras, utöver de begränsande formerna, är att hela den sociala materiella pro- cessen återinsätts och då speciellt kulturproduktionen som något samhällligt

ett flertal områden. För om vi har lärt oss att se varje kulturellt arbete i relation till vad vi har lärt oss att kalla ett "teckensystem" (och detta har varit kultursemiotikens viktiga bidrag), kan vi också lära oss se att ett teckensystem i sig självt är en specifik struktur av sociala relationer: "internt" i det att tecknen är beroende av, formade i, relationer; "externt" i det att systemet är beroende av, format i, de institutioner som aktiverar det (och som då på samma gång är kulturella och sociala och ekonomiska institutioner); fullständigt i det att ett "teckensystem", förstått på rätt sätt, på samma gång är en specifik kulturteknologi och en specifik form av praktiskt medvetande, dessa uppenbarligen skiftande element som i praktiken är förenade i en materiell social process. Det pågår arbeten om foto, film, böcker, måleri och reproduktioner, och om televisionens "inramade flöde", bara för att ta de mest uppenbara exemplen, som är kultursociologi inom denna nya dimension, där inte någon aspekt av en process utslutas och där de aktiva och formande relationerna i en process, rakt igenom till dess fortfarande aktiva "produkter" är specifikt och strukturellt sammanlänkade: "sociologi" och samtidigt "estetik".

III. Litteraturteori

1. Skrivandets mångfald

Litteraturteori kan inte uteslutas från kulturteori, men den kan särskiljas inom den. Detta är den centrala uppgiften för varje samhällsförankrad kulturteori. Ehuru man vid varje punkt måste hålla denna uppgift för ögonen, i stort som smått, är det nödvändigt att precisera de sätt på vilka urskilningen sker. Vissa leder i själva verket till utslutning med betydande teoretiska och praktiska konsekvenser. Men det föreligger en lika stor risk för fel av motsatt slag, där den generaliserande och sammanlänkande impulsen blir så stark att vi förlorar ur sikte verkliga enskildheter och skillnader i praktiken, som då förbises eller reduceras till skenbilder av mer generella former.

Det teoretiska problemet är att det finns två tungt vägande särskiljningsmetoder djupt inbäddade i den moderna kulturen. Det är de föregivet åtskilda kategorierna "litteratur" och "estetik". Var och en är naturligtvis historiskt specifik: en beskrivning av den borgerliga kulturen vid en bestämd period av dess utveckling, nämligen från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet. Men vi kan inte rätt och slätt avfärda dem med detta. I varje särskiljningsmetod, och i många av de speciella definitioner som därav följer, finns det element som inte kan överlämnas åt vare sig den historiska reaktionen eller åt en förvirrad projektiv generalisering. Snarare måste vi försöka analysera de mycket komplicerade påtryckningar och begränsningar som, i sina svagaste former, dessa definitioner falskeligen stabiliserade, men som de också, i sina starkaste former, sökte föra fram som ny kulturell praxis.

Vi har redan undersökt den historiska utvecklingen av begreppet "litteratur": från dess samband med läskunnighet till en tonvikt vid vitterhet och tryckta böcker, och sedan, i sin mest intressanta fas, till en tonvikt vid "skapande" eller "gestaltande" skrifter som ett speciellt och oundgängligt slag av kulturell praxis. Det är av vikt att vissa element i denna nya definition av litteratur återfördes på äldre begrepp, då man strävade att isolera den "litterära traditionen" som en form av "vitterhet". Men det är ännu viktigare att de mest aktiva elementen i den nya definitionen var både specialiserade och avgränsade på helt nya sätt.

Specialiseringen gällde tolkningen av "skapande" eller "gestaltande" skrifter vid det svaga och mångtydiga begreppet "fiktion" eller vid de vidare men ännu mer betänkliga begreppen "fantasi" och "myt". Avgränsningen var delvis ett resultat av denna specialisering, men förstärktes ytterligare av begreppet "kritik", som delvis var den operativa verksamheten hos en väljande och vrakande